

ULUSLAR ARASI SAATİN KABUL EDİLMESİ VE
İLERİ SAAT UYGULAMASI KAPSAMINDA OSMANLI'DAN CUMHURİYET'E
ZAMAN KAVRAMININ ŞEKİLLENDİRİLMESİ (1919-1946)

Safiye KIRANLAR*

ÖZET

Güneşin gökyüzündeki durumu, daha doğrusu havanın ne zaman kararıp ne zaman aydınlanacağı insanoğlunun var olduğu gündün itibaren üzerinde durduğu ve çözümlenmesi gereken sorunlardan biri olmuştur. Bu yüzden zamanı belirlemek amacıyla saatler imal edilmiş ve uluslar arası anlamda ticaret, ulaşım ve haberleşme hizmetlerinin gelişmesi, saatlerin başlangıç meridyenine göre ayarlanması zorunluluğunu ortaya çıkarmıştır.

İleri saat uygulaması yaz saati ve kış saati adıyla, mevsim değişikliklerine göre saatlerin ileri ve geri alınmak suretiyle ayarlanması ilkesine dayanır. Yaz saati dönemi denilen ve nisan ayı sonu itibarıyla başlayan dönemde saatler, bir saat ileri; eylül ayının sonu itibarıyla başlayan kış saati dönemindeyse bir saat geri alınarak gerçek saate dönülmektedir. İleri saat uygulamasının ilk denemeleri Birinci Dünya Savaşı yıllarında ve muharip Avrupa ülkelerinde yapılmıştır. Türkiye'de ise Mondros Mütarekesi sonrasında İtilâf Devletlerinin emrivakisi üzerine ve kömür tüketimini azaltmak gerekçesiyle yürürlüğe konulmuştur. Cumhuriyetin ilânından sonra bu yönde denemeler yapılmışsa da uygulamada süreklilik sağlanamamıştır.

İleri saat anlayışının kabul görmesinde savaş şartları etkili olmuştur. Tıpkı Birinci Dünya Savaşı sırasında olduğu gibi, İkinci Dünya Savaşı yıllarında tasarruf gerekçesiyle muharip ülkeler saat ayarlarında değişiklik yapmışlardır. Savaşa girmemesine karşın "savaş koşullarını" derinden yaşayan Türkiye ise, 1940 yılında uzun yıllar ara verdiği ileri saat uygulamasını başlatmış, 1942-1945 yılları arasında zaman bir saat ileride yaşanmıştır.

Anahtar Kelimeler

Saat, ileri saat, yaz saati, kış saati, birinci dünya savaşı, ikinci dünya savaşı, kömür, tasarruf, ışıkların maskelenmesi/karartma, mesaf.

"Evvvelki geceden itibaren saat artık 'dünkü bu vakit!' değil!"¹

* Yrd. Doç. Dr., Sakarya Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü / kiranlar1972@yahoo.com kiranlar@sakarya.edu.tr

¹ Salâhaddin Güngör, "Yaz saati başlayınca", *Cumhuriyet*, 2 Temmuz 1940, s. 2. [Bu makalede yer alan alıntı ve dipnotlarda aktarılan bilgiler orijinal kaynaklarda yer aldığı şekilde verilmiştir. Yazım yanlışları ve imlâ hatalarına müdahale edilmemiştir.]

Ahmet Hamdi Tanpınar *Saatleri Ayarlama Enstitüsü* adlı romanında “İnsanlar saatlerini ceplerinde gezdirdikleri, onu güneşten ayırdıkları zaman medeniyet en büyük adımını attı”² diyerek, zamanın göstergesi olan saatin gündelik hayat içinde daha çok yer alması ile birlikte uygarlığın aşama kaydettiğini belirtmektedir. Tekniğin mucizevî ürünü olarak nitelenen mekanik saatin ve zamanın ifade edilmesinde kullanılan bütün araçların gelişimi takip edildiğinde sanayi ile arasında yakın bir ilişki olduğu görülür. Şöyle ki, toplumların zaman algısı gelişen dünya ile birlikte değişmiş; kum saati, su saati³, usturlap⁴ ve güneş saatlerinin⁵ yerini mekanik saat almış, Avrupa’da yaşanan Sanayi Devrimi’nin bir sonucu olarak çalışma saati kavramı benimsenmiş, zaman kavramı daha da önem kazanmıştır⁶. Osmanlı toplumundaysa anın belirlenmesi öncelikle namaz vakitlerinin tespiti noktasında ele alınmış, namaz saatlerini doğru şekilde belirlemek istediği zamanın dikkate alınmasında temel etmen olmuştur. Bu yüzden namaz vakitlerinin tespitinde belirtilen zaman göstergeleri kadar etkili olan muvakkithaneler⁷ kurulmuş, muvakkitler⁸ gibi ulema sınıfı içinde yer alan dikkate değer bir grup ortaya çıkmıştır.

Müslüman saat ustalarının 8. ve 9. asırlarda mükemmel nitelikte saatler ürettikleri bilinmektedir. 807 yılında Abbâsî Halifesi Harun Reşit’in

² Ahmet Hamdi Tanpınar, *Saatleri Ayarlama Enstitüsü*, 10. bs., İstanbul 2005, s. 243.

³ İlk defa Mısırlılar tarafından kullanılmıştır. Bilinen en eski su saati, tabanına yakın bir yere delik açılmış, çanak bir vazo şeklindedir. Böyle bir vazunun iç yüzeyi üzerinde saatin kaç olduğunu gösteren ölçeklendirilmiş bir eşel bulunmaktadır (Muammer Dizer, “İslâm’da ve Osmanlılarda Saat”, *Bilim Tarihi*, sayı 3, Ocak 1992, s. 5).

⁴ “Usturlap, güneş ve yıldızların ufuk yüksekliğini ölçmek ve buna bağlı olarak zaman tayini yapmak, güneşin meridyen geçişini izlemek, yön bulmak, iki yer arasındaki açıklığı ve yüksekliği ölçmek gibi çok yönlü işlerde kullanılan astronomik bir alettir. Günümüzün bilim adamları tarafından ortaçağların bilgisayarı olarak adlandırılmaktadır” (Kemal Özdemir, *Osmanlıdan Günümüze Saatler*, İstanbul 1993, s. 37).

⁵ “Güneş saatleri özel olarak hazırlanmış bir milin gölgesinin, güneşin görünen hareketine uygun olarak yine özel olarak hazırlanmış mermer, taş veya madenî bir zemin üzerindeki hareketine göre vaktin yüksekliğini yarayan cihazlardır” (Nusret Çam, *Osmanlı Güneş Saatleri*, Ankara 1990, s. 1). Müslüman bilim adamları ilk örnekleri Eski Yunanlılar tarafından yapılan güneş saatlerini daha da geliştirdiler ve zamanın tayininde mükemmel sonuçlar veren güneş saatleri yaptılar (Dizer, *a.g.m.*, s. 4).

⁶ Carlo M. Cipolla, *Zaman Makinesi Saat ve Toplum 1300-1700*, çev. Tülin Altınova, İstanbul 2002, s. 7.

⁷ “Vakit tayinine yarayan saat gibi aletlerin bulunduğu yerler hakkında kullanılan bir tabirdir” (Zeki Pakalın, *Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, İstanbul 1993, II, 587).

⁸ “Vakitlerin tayinine yarayan saatleri tanzim eden ve bunların ayarlarına ve tamirlerine bakanlar hakkında kullanılan bir tabirdir” (*Gös. yer*).

Kral Şarlman'a gönderdiği hediyeler arasında yer alan bir su saati, Avrupalılar arasında hayranlık uyandırmıştır⁹. Zamanla medeniyetler arasındaki üstünlük el değiştirmiş ve Avrupalılar geliştirdikleri yeni tekniklerle hayran oldukları bu saatten çok daha mükemmellerini yapmışlardır. İslâm Medeniyeti'ni çok iyi özümseyen ve anlayan Avrupalı saat ustaları eserleriyle Osmanlı sultanlarının gönlünü fethetmiş, özellikle Fatih Sultan Mehmet ve Kanuni Sultan Süleyman bu mahir saat ustalarının en iyi ve hatırlı müşterileri olmuştur¹⁰. Görüldüğü gibi saat yapımı konusunda üstünlük artık Avrupalılara geçmişti. Bu arada Türkler de çağdaşı Avrupalılar gibi saatler yapmaya başlamışlardı. Devrinin tanınan bilim adamlarından olan Takiyyüddin Efendi *Mekanik Saatlerin Konstrüksiyonuna Dair En Parlak Yıldızlar* adlı kitabında Türklerin cep, ev, astronomik ve rasat saatleri imal ettiklerini yazmaktadır. Fakat modern ve gelişmiş saatler yapmak yeterli değildi; toplumun saati benimsemesi ve kullanması gerekiyordu. Bu açıdan Takiyyüddin Efendi'nin adı geçen kitabının yazım tarihinden üç yıl önce, 1553'te İmparator Ferdinand'ın sefiri olarak İstanbul'a gelen ve Kanunî Sultan Süleyman ile görüşen Busbecq'in seyahatnamesinde sarf ettiği sözler ilginçtir. Busbecq neredeyse şarap yokluğundan daha büyük bir sıkıntı olarak gördüğü bir eksikliğe değinerek, "Türklerin ne vakit gösterecek saatleri, ne de yollarda uzaklıkları gösterecek mil taşları var" demektedir¹¹. Aynı seyyah Türklerin meydan saati (saat kulesi) yapma konusundaki isteksizliklerini belirterek, matbaa karşısındaki tavrın, mey-

⁹ Bu saatin dikkate değer özellikleri şöyle betimlenmişti: "Su ile çalışıyor ve pirinç bir tasa düşen tunç bilyelerin sesiyle saati belirtiyor. Öğleyin saat on ikide, on iki süvari artlarından kapanan on iki ufak pencereden dışarı çıkıyor" (Cipolla, a.g.e., s. 7).

¹⁰ Otto Kurz, *Sultan İçin Bir Saat Yakındoğu'da Avrupa Saat ve Saatçileri*, çev. Ali Özdamar, İstanbul 2005, s. 26-27 vd. Fatih ve Kanunî'den sonra gelen padişahlar da tıpkı selefleri gibi Avrupa saatçiliğiyle yakından ilgilendiler. Avrupalılar ise sadece Osmanlı padişahlarına değil, diğer ülkelerin krallarına da çeşit çeşit saatler hediye ettiler. Başlangıçta münferit olarak nitelenebilecek olan bu tarzdaki hediye anlayışı, zamanla daha farklı bir boyuta geçti. Misyoner ve tüccarların daha faal çalışmalarıyla devlet başkanları yanında diğer devlet ricaline, toplumun önde gelenlerine de saat hediye edildi. Tüccarların özellikle Uzakdoğu'da büyük ticarî ayrıcalıklar elde etmelerinde bu hediyelelerin de etkisi oldu (Cipolla, a.g.e., s. 52).

¹¹ Busbecq İstanbul yolculuğu sırasında karşılaştığı sıkıntıları "...bu, uykularımızın korkunç bir biçimde kesintiye uğramasıydı. Bazen iyi bir konak yerine zamanında erişmek için çok erken, ortalık hâlâ karanlıkken kalkmak gerekiyordu. Bu durumlarda Türk rehberlerimizin, ay ışığına bakıp günün ağardığını zannetmeleri nadir bir olay değildi ve gece yarısından az sonra gürültü patırtı yaparak bizi uyandırmaya girişiyorlardı. Çünkü, bilmen gerekir ki, Türklerin ne vakit gösterecek saatleri, ne yollarda uzaklıkları gösterecek mil taşları var" sözleriyle anlatır (Kurz, a.g.e., s. 30).

dan saatleri inşa etme sürecinde de yaşandığına dikkat çekmektedir. İsteksiz tavır dinî gerekçelere dayandırarak topu ve tüfeği almada bir sakınca görmeyen ve daha da modernlerini geliştirmek için çalışan Türklerin, matbaaya *Kuran*'ın matbaada basılması, saate ise muvakkit ve kayyımların önemini azaltacağı için muhalefet ettiklerini yazmıştır¹².

Saatlerin Belirli Bir Standarda Göre Ayarlanması Doğrultusunda Uluslar arası/Beynelmilel Saat Sisteminin Oluşturulması ve Osmanlı Devleti'nin Bu Sürece Katılması

Busbecq'in seyahatnamesinde bahsettiği meydan saatlerinin ilk prototipleri 14. yüzyılın başından itibaren Avrupa'nın büyük şehirlerinde görülmeye başlamıştır. Osmanlı ülkesinde ise saat kuleleri denilen meydan saatleri, Avrupa'daki benzerlerinden yüzlerce yıl sonra ancak II. Abdülhamit döneminde yaygınlaşmıştır¹³. Aynı padişah döneminde geleneksel saat, diğer bir deyimle alaturka saat eski itibarını yitirmeye, yerini yavaş yavaş alafrağa saate bırakmaya başlamıştır.

Alaturka saatte (ezanî saat, gurubî saat) gün, güneşin battığı an başlar. Örneğin, "alaturka saat dört" ibaresi güneş battıktan sonraki dördüncü saati göstermektedir. Alaturka saatte güneşin battığı anda saat tam on ikidir ve aynı anda sıfırdan yeni gün başlar. Bir sonraki güneş batışına değin geçen süre iki tane, on iki saate ayrılır. Güneşin batışı yıl içinde sürekli değiştiği için saatlerin her gün ayar edilmesi gerekir ve ifade edilen saat her zaman için yaklaşıktır¹⁴. Bugün de kullandığımız saat sisteminin ilk şekli olan alafrağa saat (vasatî saat, ortalama güneş saati) sistemindeyse gün yirmi dört saate bölünmüştür ve günün başlangıcı gece yarısıdır. Bu sistemde günün başlangıcı önce öğle vakti on iki olarak kabul edilmişti. Günün başlangıcının gece on ikiye alınması 1884 yılında dünya üzerinde

¹² Sevim Tekeli, *16. Yüzyılda Osmanlılarda Saat ve Takiyyüddin'in "Mekanik Saat Konstrüksiyonuna Dair En Parlak Yıldızlar" Adlı Eseri*, Ankara 2002, s. 1; Bernard Lewis, *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, Ankara 1991, s. 42.

¹³ II. Abdülhamid döneminde inşa edilen saat kulelerinden ilki ve en çok bilineni Dolmabahçe Sarayı Bahçesi içindeki saat kulesidir (Dizer, *a.g.m.*, s. 14).

¹⁴ Ekmeleddin İhsanoğlu-Feza Günergün, "Osmanlı Türkiyesinde 'Alaturka Saatten Alafrağa Saat'e Geçiş", *X. Ulusal Astronomi Kongresi*, 2-6 Eylül 1996, İstanbul 1996 (Teksir hâlinde), s. 436; Şinasi Acar, "El Vardır El Üstüne; Meyer'in Ayar Gerektirmeyen Ezânî Saati", <http://www.yapi.com.tr/turkce/Parantez.asp?ArticleID=78&yazar=%C5%9Einasi%20...>

standart saat sistemi kurma çabaları çerçevesinde Washington'da yapılan Uluslar arası Meridyen Konferansı'nda olmuştur. Bu konferansta Greenwich Meridyeni başlangıç meridyeni olarak kabul edilmiş, bu meridyenden başlamak üzere dünya 24 saat dilimine ayrılmıştır. O zamana kadar Greenwich Vasatî Saati olarak bilinen bu saat sistemi uluslar arası saat adını almıştır. Belirtilen konferansta temsil edilen Osmanlı Devleti de bu tarihten sonra uluslar arası saati alafraंगा saat/vasatî saat adıyla kullanır olmuştur¹⁵.

Uluslar arası Meridyen Konferansı kararları bir yana, Osmanlı toplumu alafraంగా saat sistemiyle, hepsi birer yabancı şirket tarafından işletilen ve gündelik hayatın vazgeçilmezi olmaya başlayan demiryolları, denizyolları ve posta işleri sayesinde tanışmıştı¹⁶. Özellikle demiryollarının toplum hafızasında saati kullanma, hayatı saate göre plânlama konusundaki etkinliği belirtilmelidir. Demiryoluna sahip bir şehir çevre yerleşim bölgelerinin cazibe merkezi olur; nüfus artışı bir yana tren istasyonlarının etrafında pek çok mesken, silo, antrepo gibi o şehri ve çevresini kalkındıran yapılanmalar meydana getirilir¹⁷. İstasyon çevresindeki benzer yapılanmalar Türk şehirlerinde de görülmüştür ve istasyon içinde bulunan büyük saatler alafraంగా saatin tanınması gibi ilginç bir işlevi de görmüştür. Ayrıca bu saatlerin tren kalkış vakitlerini göstermesi hayatı saate göre plânlama konusunda pek de duyarlı olmayan Osmanlı toplumu için ciddi bir aşamaydı. İstasyon saatleri gibi şehir merkezlerinde inşa edilen saat kuleleri de alafraంగా saatin kullanılmasını sağlamıştır. Saat kuleleri vilâyet konağı, kaymakamlık ve belediye binalarının hemen yanına yapılmış, bu

¹⁵ İhsanoğlu-Günergün, *a.g.m.*, s. 435. Salih Zeki Bey tarafından kaleme alınan bir raporda "...muhâberât-ı telgrafıyye ve vesâit-i nakliyye-i medeniyyenin tevhid-i cereyan ve harekâtını temin eylemek emr-i zarurîsi için evvelce her hükümet kendi memleketi dahilinde payitaht saati olmak üzere yalnız bir saat kabulüne mecbur olmuş ve bu saati saat kanunu olmak üzere istimâl eylemekte bulunmuş idi. Fakat muhâberât-ı telgrafıyye ve vesâit-i nakliyyenin gittikçe tekessürü ve beynelmilel bir hâl alması suret-i hususiyede her hükümetin kabul eylediği tevhid-i saat keyfiyyetinin beynelmilel bir şekil alınmasını icab ettirmiş ve 1884 senesinde bu hususu bir karar-ı beynelmileliyyeye rabt eylemek üzere Waşingtonda otuz altı hükümetin iştirakiyle bir saat kongresi akd edilmişti" denilerek uluslar arası platformda saat birliğine gitme gerekçeleri açıklanmıştır. Adı geçen rapor için bk. Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Dahiliye Nezareti İdare-i Umumîye Belgeleri (DH.İUM), E28/55, ek 4.

¹⁶ Özdemir, *a.g.e.*, s. 166. Alafraంగా saatin diğer bir adının şimendifer saati olması yargının doğruluğunu pekiştirmektedir (BOA, DH.İUM, E 39/62, ek 7).

¹⁷ Vahdettin Engin, *Rumeli Demiryolları*, İstanbul 1993, s. 19-20.

kurumlarda çalışan memurların çalışma saatleri de alafranga saate göre düzenlenmiştir. Ardından saatlerin okullarda sınıfların içine, devlet dairelerinin odalarına girmesi; talebelere ders saati, memurlara da çalışma saati kavramını benimsetmiştir. Yaşanan gelişmeler toplumun bir kesiminde zamana kıymet verilmesi ve zamanın da tasarrufla kullanılması anlayışının uyanmasına yol açtı. Buna karşın toplumun tamamının kısa sürede saate ve onun etkilerine ayak uydurmasını beklemekse büyük bir hatadır. Çünkü Osmanlı toplumu yeni teknikleri benimsemeye ne kadar zorlandıysa eskiyi terk etmede ondan daha çok güçlük çekti. Zamanın değerli olduğunu toplum hafızasına işleyebilmek güç bir işti ve bu soruna bir de alaturka ve alafranga gibi zamanın farklı şekilde gösterilmesi gibi karmaşık bir ek daha yapılmıştı. Kısaca eski-yeni çelişkisi her konuda olduğu gibi zamanın ifade edilişi ve kullanılışı sırasında da sürdü gitti¹⁸. Osmanlı toplumu için saat, sadece gerekli olduğu durumlarda dikkat ettiği bir olguydu. Gelişmiş ülkelerin tersine zaman çok ağır akmakta, günün nasıl geçtiği bu ülkenin insanları için çok da önem taşımamaktaydı. Oysa refahın yolu sağlam bir zaman anlayışından geçmekteydi¹⁹.

Toplumun zaman konusundaki bu tavrı sürerken uluslar arası platformda saatlerin aynı sistem dahilinde ayar edilmesi yönünde çalışılıyordu. Washington Kongresi kararları saat birliğini tam anlamıyla gerçekleştiremediği için 1913 yılında Paris'te bir konferans daha düzenlendi. Belgelere Tevhid-i Saat Konferansı olarak geçen bu toplantıya Osmanlı Devleti de delege göndermiş, konferans kararlarını kabul ederek uluslar arası saat sürecine resmen katılmıştır²⁰. Yeni düzenleme içinde Osmanlı ülkesi uluslar arası saate göre sınırları çizilen garp saati ve şark saati adıyla

¹⁸ Örneğin, Ahmet Haşim *Müslüman Saati* başlıklı makalesinde “Müslüman evindeki saat başka bir alemin vakitlerini gösterir gibi, bizim için gece olan saatleri gündüz ve gündüz olan saatleri gece renginde gösteriyor. Çölde yolunu şaşırınlar gibi biz şimdi zaman içinde kaybolmuş kişileriz” diyerek alaturka saate duyduğu özlemi dile getirmişti. Makalenin tam metni için bk. Ahmet Haşim, *Gurabahâne-i Laklakan, Diğer Yazıları, Bütün Eserleri III*, hzl. İnci Enginün-Zeynep Kerman, 2. bs., İstanbul 2004, s. 19-21.

¹⁹ Tanpınar, *a.g.e.*, s. 224.

²⁰ İhsanoğlu-Günergün, *a.g.m.*, s. 437. Osmanlı Devleti konferans kararlarını 25 Teşrinievvel 1913 tarihinde onaylamıştır (BOA, Meclis-i Vükela Mazbataları [MV], 187/80, ek 1). Paris'te Beynelmilal Tevhid-i Saat Cemiyeti (Bureau International de l'Heure) kurulmuş ve cemiyetin kapsamlı bir nizamnamesi de hazırlamıştır. Nizamname metni için bk. BOA, 1310 Sonrası İrade, Meclis-i Mahsûs, nr. 6/132.

ikiye ayrılmış²¹, Darülfünun Müdürü Salih Zeki Bey'in başkanlığında yeni saatle ilgili işlerden sorumlu olacak Dahiliye Nezareti'ne bağlı Tevhid-i Saat Komisyonu kurulmuştur²². Bu yeniliklerle yurt içi ve yurt dışı iletişim ve haberleşme işlemleri daha da kolaylaşmış; Bağdat'tan İstanbul'a kadar uzanan demiryolu hattında aynı saatin kullanılması, ulaşım ağında görülen ve saatten kaynaklanan sorunların ortaya çıkmasını engellediği gibi, posta ve telgraf işlemlerinde yaşanan aksamaların da önüne geçmiştir²³.

Genelde alafranga, resmî belgelerdeyse vasatî saat denilen uluslar arası saati benimseme konusunda askerî otoritenin, ülkenin güvenliğini de içeren çekinceleri nedeniyle daha istekli olduğu görülüyordu. Askerî makamların duyarlılığı Trablusgarp Savaşı sırasında yaşanan bir olaydan kaynaklanmaktaydı. Trablusgarp'ta savaş devam ederken İtalyanlar farklı

²¹ Osmanlı garp ve şark saatinin sınırlarının çizildiği harita için bk. Ek I. Bu haritayı daha iyi yorumlayabilmek için aşağıda verilen maddeler dikkatle incelenmelidir:

- “1. Memâlik-i mahrûsa-i şâhânedede Osmanlı garp ve Osmanlı şark saati namıyla iki miyâr-ı saat kabul edilmiştir.
2. Osmanlı garp saati Greenwich saatinden iki saat ileri olacak ve melfûf haritada gösterildiği üzere Samsun müstakil sancağı Sivas vilâyeti Maraş sancağı Halep ve Suriye vilâyetleri ile bunların garbındaki bütün Anadolu ve Rumeli vilâyât-ı şâhânesi bu saati istimâl edecektir.
3. Osmanlı şark saati Greenwich saatinden üç saat ileri olacak ve Medine-i Münevvere muhafızlığı ile Hicaz ve Yemen vilâyetleri ve Asir mutasarrıflığı ve ikinci maddede zikr olunan vilâyât ve müstakil mutasarrıflıkların şarkında kalan vilâyât-ı şâhâne bu saati istimâl edecektir.
4. Saat ayarı Dersaadette hergün rasathâne-i âmireden İstanbul telgraf merkezine bildirileceği gibi telgraf merkezi dahi vilâyâta ve her tarafa bu ayarı tebliğ edecektir.
5. Saatlerin mebdei nısfülleyle olmak üzere yirmi dört saate kadar tadad olunacak ve bu yolda saatler imal ve istimâlîne başlanıncaya kadar öğleden sonraki saatlerin işarına on iki zamm edilerek söylenecek ve (sabah, ahşam) veyahut (evvel sonra) kelimeleri tayy edilecektir.
6. Sevâhil-i Osmaniyye limanlarında tesis edilmiş ve edilecek olan vakit küreleri donanma ve sefâin-i ticariyye saatlerinin tashihleri için olduğundan bu gibi müessesât kemâkân bahriye nezareti tarafından idare olunacaktır.
7. Evkât-ı şeriyenin tayini için muvakkithânelerde mesâcît ve cami-i şerifelerde kemafî's-sabık saat-ı gurûbî yani ezânî istimâl edileceği gibi evkaf-ı hümâyün nezareti her muvakkithânedede Osmanlı garp veya şark saati ayarına göre tanzim edilmiş birer saat bulunduracaktır” (BOA, DH.İ.UM, E28/55, ek 4/3).

²² BOA, DH.İ.UM, E28/55, ek 4; E39/62, ek 6, 7.

²³ İhsanoğlu-Günergün, *a.g.m.*, s. 438.

bir manevra ile donanmalarını Çanakkale Boğazı önlerine göndermişti. Belgelere Çanakkale Bombardımanı olarak geçen bu olay esnasında²⁴, Osmanlı askeri birliklerinin haberleşmesinde kullanılan saatin alafranga mı, yoksa alaturka mı olduğunun belirtilmemesi sorun yaratmıştır. Muhtemel İtalyan taarruzuna karşı boğaza mayın döşeyerek gereken tedbirleri alan ordunun, yaşanan saat anlaşmazlığı gibi beklenmedik bir nedenden dolayı başarısız olması ihtimali belirlemiştir²⁵. İtalyanlar bombardıman olayında istedikleri başarıyı elde edemeyerek geri çekilmişlerse de Harbiye Nezareti böyle bir tehlikeyi tekrar yaşamamak için önlemler almaya başlamıştır. 1912 yılından itibaren kendine bağlı birimlerde alafranga saat kullanımını gerçekleştirmiş ve sivil otoritenin de bu konuda daha duyarlı olmasını istemiştir²⁶. Fakat Harbiye Nezareti'nin baskısına rağmen sivil kurumların alaturka saati kullanma ısrarı devam etti. Hatta Darülhilafetül Aliyye Medresesi İlim Heyeti muallimi Ahmet Ziya Bey 1918 yılının ilk günlerinde her Osmanlı şehrinde ve kasabasında bir güneş saati yapılmasını istemişti. Ahmet Bey namaz vakitlerinin en doğru ve en basit şekilde ancak güneş saatleri ile belirlenebileceğini iddia etmekteydi²⁷.

²⁴ Çanakkale Bombardımanı hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Hale Şıvgın, *Trablusgarp Savaşı ve 1911-1912 Türk-İtalyan İlişkileri*, Ankara 1989, s. 102-106.

²⁵ Kaynaklarda Çanakkale Bombardımanı'ndan bahsedildiği hâlde, yaşanan saat ihtilafından söz edilmez. Çanakkale Bombardımanı olayına değinen bir belgede "Ordu-yı Osmanîde kısmen vasatî ve kısmen gurûbî saat istimâlî hâlinde vakt-i sulhda birçok mahzurât ve vakt-i harbde saat ihtilafından dolayı adeta tehlike husûle geleceği teemmül edilmiş ve ahiren Çanakkale bombardımanı hadisesinde dahi saatin vasatî yahut gurûbî olduğunun zikr edilmemesinden dolayı ihbârâtın bazı sû-i tefehhüme meydan verdiği görülmüş olduğundan bade-zin ordu-yı Osmanîde zevâlî saatin vasatî saat namıyla suret-i katıyyede kabulü tensib ve keyfiyyet bilcümle devair-i askeriyye ile kolordu ve ferik-i müstakile kumandanlıklarına işaret kılınmış ..." şeklinde çok da açıklayıcı bilgiler vermeyen ifadelere rastlanmıştır (BOA, Dahiliye Nezareti Hukuk Müşavirliği Belgeleri [DH.HMŞ], 21/101, ek 1).

²⁶ Birkaç yıl sonra tüm resmî yazışmalarda alafranga saatin kullanılacağı bildirildiği hâlde, pek çok kurumda hâlâ alaturka saat kullanılıyordu. Özellikle sivil idarenin daha kayıtsız olduğu gözden kaçmıyordu. Bu konuda bk. BOA, DH.H.MŞ, 21/103, ek 1; 21/103, ek 2; Dahiliye Nezâreti Emniyet-i Umûmiyye Muhâberât ve Tensikât Müdüriyeti Belgeleri (DH.EUM.MTK), 60/26 ek 1; 80/30, ek 1. Askerî otoritenin bu konudaki duyarlılığı Cumhuriyet'in ilânından sonra da devam etmiş, saat konusunda dikkate değer teklifler Müdafaa-yı Millîye Vekâleti tarafından yapılmıştır. Örneğin, aşağıda değinilecek olan 25 Aralık 1926 tarihli kanunun teklifini Müdafaa-yı Millîye Vekâleti hazırlamıştı (*Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi (TBMMZC)*, İ: 31, 26.12.1341, c. 20, Ankara 1977, s. 269).

²⁷ Ahmet Ziya Bey'in 7 Kânûnisânî 1334 tarihli raporunun tam metni için bk. BOA, DH.İ.UM, 19-23/4-69, ek 2-3.

İleri Saat Uygulamasının Tanımı ve Uygulamanın Dayandırıldığı Temel Gerekçeler

İleri saat uygulaması Nisan ve Eylül ayları arasında, güneşin en yüksek seviyede bulunduğu günlerde saatlerin bir saat ileri alınması ilkesine dayanır ve güneş ışığından maksimum oranda yararlanma amacını güder. İleri saatle geçirilen yaklaşık altı aylık dönemden sonra eylül ayının sonu itibarıyla, saatler geriye alınarak gerçek saate dönüşmektedir. Farklı bir deyişle bir saat ileride geçirilen döneme yaz saati, gerçek saatle geçirilen döneme de kış saati dönemi denilmektedir. İleri saat ise kış ve yaz saatini içine alan genel bir terimdir. Günümüzde ileri saat düzenlemesi sadece Kuzey Yarımküre’de yer alan ülkelerde yapılmaktadır²⁸. Bu düzenlemeyle çalışma saatleri günün aydınlık saatlerine kaydırılmakta, akşam saatlerinde en yüksek değerine ulaşan enerji talebi (puant gücü) de en aza indirilmektedir²⁹.

Gün ışığından daha çok faydalanma amacı doğrultusunda, saatleri ileri ya da geri alma düşüncesinin yıllar öncesine varan bir geçmişi olduğu bilinmektedir ve bu işin fikir babası Amerikalı politikacı ve fizikçi Benjamin Franklin’dir. Benjamin Franklin bu fikrini 1784 yılında ortaya atmışsa da konuyla ilgili asıl gelişmeler Avrupa’da ve 20. yüzyılın başında görülmüştür³⁰. 1908 yılında William Velet adlı bir İngiliz, güneş ışığından daha çok faydalanabilmek için Avam Kamarası’na bir kanun tasarısı sunmuştu. Birkaç yıl sonra 1914 Haziranında, Paris’te toplanan Milletlerarası Ticaret Odaları ve Sınai Şirketler Kongresi’ne Hollandalı Prof. Nubercht’in hazırladığı yaz saati önerisi sunulmuştur. Profesör Nubercht’in bu önerisi iki yıl sonra Birinci Dünya Savaşı’nın tüm şiddetiyle devam ettiği 1916 yılında gündeme getirilmiş; Almanya, Avusturya-Macaristan, Fransa, Hollanda, İngiltere, İrlanda, İsveç, Norveç, Dani-

²⁸ Günümüzde Güney Yarımküre’de ileri saat uygulaması yapılmıyorsa da dünyada ilk kez bir Güney Yarımküre ülkesi bu uygulamayı başlatmıştır. Afrika ülkelerinden Güney Afrika’da 1894 yılı yazında saatler, bir saat ileri alınmıştır (İlhami Derenel, “Son Saat Ayarlaması Münasebetiyle Yaz Saati”, *İktisadi Yürüyüş*, IX/199, 4 Mayıs 1948, s. 3).

²⁹ “Yaz Saati Uygulaması 30 Ekim’de Bitiyor”, http://www.hurriyetusa.com/haber/haber_detay.asp?id=6584; Zekai Timurtaş, “İleri Saat Uygulaması”, *İller Bankası Dergisi*, yıl: 13, sayı 1 (Ocak 1979), s. 11.

³⁰ Ayrıntılı bilgi için bk. “Yaz ve Kış Saati Uygulamasını Kim İcat Etti”, *Focus*, sayı 134, http://www.focusdergisi.com.tr/sor_cevap/00294.

marka, Portekiz, İtalya ve Yunanistan'da uygulamaya başlanmıştır³¹. Osmanlı Devleti ise bu düzenlemeyle Mondros Mütarekesi sonrasında tanışmış ve aşağıda da değinileceği üzere gereksiz Frenk âdetlerinden biri olarak görmüştür.

İleri saat uygulaması konusunda Avrupalı devletler birlikte hareket etmiş, bu yeniliği bir program çerçevesinde gerçekleştirmek için çalışmış, 1925 ve 1946 yıllarında düzenlenen ve Türkiye'nin de temsil edildiği iki toplantı sonrasında sorunu çözmüştür. 11 Kasım 1925 tarihinde İtalya'nın Napoli şehrinde yapılan ilk toplantıda, 1926 yılında trenle yapılacak olan yük ve yolcu taşıma seferleri üzerinde durulmuş, ulaşım ağında saat farklılıklarından kaynaklanan ve tren seferlerini olumsuz yönde etkileyen sorunlara çözüm aranmıştı³². İleri saat anlayışı açısından sonuçsuz kalan bu toplantının ardından, 10 Ekim 1946 tarihinde Montreux'de yapılan Avrupa Doğru Münasebetleri ve Tren Orerleri Konferansı'nda Avrupa kıtasındaki ileri saat politikalarının karakteristiği belirlenmiştir. Konferans kararlarına göre, yaz saati nisan ayının üçüncü cumartesi gününü pazar gününe bağlayan gece başlayacak, zarurî şartlarda bir önceki pazar gününe çekilecekti. Gerçek saate yani kış saatineyse Ekim ayının ilk Cumartesi gününü Pazar gününe bağlayan gece dönülecekti. Bu plân çerçevesinde yapılacak olan saat değişikliklerini Bakanlar Kurulu'nun 5 Aralık 1946 tarihli toplantısında onayan Türkiye, Avrupa ülkeleriyle aynı tarihlerde düzenleme yapma yükümlülüğü altına girmiştir³³.

İleri saat uygulamasının en önemli amacı enerjiden tasarruf etmektir ve bu yüzden gelişen sanayi ile arasında yakın ilgi bulunmaktadır. Enerji tasarrufu anlayışı Sanayi Devrimi'nin sonuçlarından biridir. Çünkü Sanayi Devrimi kömür ve elektriğe duyulan gereksinimi artırmıştır. Sanayiye besleyen enerji kaynaklarında görülen azalma, bu kaynakların sanayi merkezlerine nakil işlemleri sırasında ortaya çıkan sorunlar ve maliyeti azaltma düşüncesi tasarruf inancının daha çok pekişmesine neden olmuştur. Birinci Dünya Savaşı yıllarına gelindiğinde savaşın getirdiği olağa-

³¹ Derenel, "Son Saat Ayarlaması Münasebetiyle Yaz Saati", s. 3.

³² Bu konferansta Türkiye'yi Demiryolları ve Limanlar Genel Müdürü Cevdet Bey temsil etmiştir (Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA), Bakanlar Kurulu Kataloğu (030.18.01.01), 11.49.20, karar sayısı: 1009).

³³ BCA, Bakanlar Kurulu Kataloğu, 112.77.14, karar sayısı: 3/5049; "Avrupa'da Yaz Saati Tatbikatına Ait Bakanlar Kurulu Kararı", *T.C. Sicilli Kavanini*, c. 27, İstanbul 1947, s. 774.

nüstü şartların da etkisiyle her zamankinden daha çok kömüre ihtiyaç duyuldu. Savaş döneminde tüketimi azaltmak amacıyla gereken düzenlemeler yapıldı ve neredeyse tüm muharip ülkeler ileri saat uygulamasını benimsediler.

İleri saat anlayışının kabul görmesinde demiryolları ve onunla ilgili düzenlemelerin de etkisi oldu. Ülkeler arasında günden güne artan tren trafiği her ülkenin kendi mahallî saatini kullanması nedeniyle tam bir karmaşaya dönüşmüş, bu yüzden uluslar arası saat sisteminden önce istasyon saatinden söz edilmeye başlanmıştı. Ortak istasyon saatinde, istasyonlarda bulunan saatler aynı saat üzerinden ayar ediliyor, tren seferleri tek bir saate göre plânlanıyordu. Dolayısıyla tren istasyonu bulunan bir şehirde hem şehir saatinden hem de istasyon saatinden bahsediliyordu. İstasyon saati, uluslar arası saatin kabul edilmesi üzerine önemini yitirmişse de oluşturulan saat birliği demiryolu ulaşımıyla ilgili sorunları tamamen ortadan kaldırmamış, yukarıda değinilen ileri saat düzenlemelerinin konu edildiği iki konferansta da temel sorun demiryolu ulaşımı olmuştur³⁴.

Enerji tasarrufu ve tren saatlerini düzenleme gibi gerekçeler yanında, sağlık faktörünün de önemli etkenlerden biri olduğu bilinmektedir. Çalışma saatlerinin bir saat ileri alınmasıyla, işçi sağlığı özelinde halk sağlığının da korunacağı düşünülmüştü. Özellikle yaz saati döneminde insanlar iş çıkışında gün ışığından daha çok faydalanacak ve böylece hastalanmayacak, spor yapacak, temiz hava alacaktı. Gün boyu fabrika içinde bulunan işçilerin bir saat de olsa güneşten faydalanması onların sağlıkları için önemliydi. İngiltere Parlamentosu'nda bu konuyla ilgili yasa tasarısı görüşüldüğü sırada Winston Churchill, "Bu kanunun neticelerinden biri milyonlarca insanın hayatını kurtarmak olacaktır" demişti³⁵.

³⁴ İlhami Derenel, "Ekonomik Tesirleri Oldukça Mühim Olan Umumî Saat Sistemi Bu Sistemin Tatbik Şekli ve Yaz Saatleri Meselesi", *İktisadî Yürüyüş*, sayı 197, 28 Mart 1948, s. 7.

³⁵ Derenel, "Son Saat Ayarlaması Münasebetiyle Yaz Saati", s. 3. Bir belgede de uygulamanın bu yönüyle ilgili olarak "yaz saatinin tatbikinden maksat mevsim hasebiyle işlere erkence başlanılarak akşamları memurün ve müstahdemine bir zaman tatil-i istirahat temin etmektir" denilmektedir (BOA, DH.İ.UM, E50/83, ek 2).

Mondros Mütarekesi Sonrasında Osmanlı Devleti'nin İleri Saat Uygulamaları ve Karşılaşılan Tepkiler

Belirtilen gerekçelerle Avrupa'nın gelişmiş ülkelerinde kabul gören ileri saat anlayışının ülkemizdeki tatbikatının tarihsel seyri, arşiv belgeleri ve basın kaynaklı haberler takip edilerek anlaşılabilir. Bu kaynaklarda yer alan bilgilerden 10 Nisan 1919 tarihinden itibaren saatlerin ileri ve geri alınması işlemiyle tanışan Osmanlı Hükümeti'nin, İtilâf Devletlerinin bir emrivakisiyle karşı karşıya kaldığı ortaya çıkmaktadır. Ülkenin dört bir yanının işgal edildiği sırada, mağlubiyetin kötü sonuçlarıyla yaşamaya çalışan Osmanlı toplumu ise konuya gereken ilgiyi göstermemiştir. Gazetelerde yer alan saatleri ileri ya da geri alma konusundaki haberler kısa metinlerle geçilmiş ve bazı gazeteler de uygulamanın gereksizliğini açıklamaya çalışmışlardır. Örneğin, bir gazete yaz saatine geçildiğini duyurduğu haberinde:

“Bu gece yarısından itibaren saatlerimizi bir saat ileri sürmek suretiyle mütarekeden beri ittihaz edilen bu garip âdet-i medeniyyeye iştirak edeceğiz. Garip diyoruz zira itiraf edelim ki asırlardan beri istiklâllerini muhafaza eden saatlerimizi bu tarza tâbi tutmaktaki hikmeti memleketimizde hiç kimse anlamadı” demektedir.³⁶

Anadolu'nun dört bir yanını işgal eden İtilâf Devletleri İstanbul'un yaşadığı kömür sıkıntısına çözüm bulmak için uğraşmıştır. Savaşın sonunda eldeki kömür stokları bitmiş, şehrin kömür ihtiyacını karşılamak işgalcilerin hiç beklemedikleri bir sorun olarak önlerine gelmiştir. İşgal Devletleri Kasım 1919'da İstanbul'a geldikleri zaman şehirdeki kömür miktarının 6.000 tondan ibaret olduğunu görmüşlerdi. Şehrin bir günlük kömür ihtiyacı ise 2.000 ton kömürdü ve elde üç günlük kömür kalmıştı. Şehre hemen hiçbir yerden kömür sevkiyatı yapılmadığı gibi Mondros Mütarekesi'nin imzalanmasıyla birlikte maaşlarını almayan maden işçilerinin Zonguldak Kömür Havzası'nı terk etmesi, acil tedbirler alınması gerekliliğini ortaya çıkarmıştı.³⁷ Ayrıca kömür kıtlığından vapur ve tramvay da etkilenmiş, sefer sayıları bir hayli azaltılmıştır. Sorunu çözmek için İngilizler şehre kömür getirdilerse de gelen miktar çok azdı ve kömür sıkıntısını en çok hisseden Şirket-i Hayriye sınırlandırdığı tarifesini devam

³⁶ “Yaz Saati Başlıyor”, *İleri*, 14 Mart 1338, s. 1.

³⁷ Yaşanan kömür kıtlığı yüzünden Anadolu ve İzmir hatlarında trenler işleyemez oldu (BOA, DH.İ.U.M, 19-4/1-104, ek 6). Ayrıca bk. Vedat Eldem, *Harp ve Mütareke Yıllarında Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomisi*, Ankara 1994, s. 159, 169.

ettirmek zorunda kalmıştı³⁸. Hâlbuki İstanbul halkı için tren ve vapur gündelik hayatın vazgeçilmezleri arasına girmişti.

İşgal Devletleri içinden çıkılmaz bir sorun hâlini alan kömür sıkıntısını gidermek amacıyla daha ciddi tedbirler almayı düşündü; sorunun tek elden çözümü için *Beynelitilâf Kömür Komisyonu* adında bir komisyon kurdu³⁹. Bu komisyon yaz mevsiminin yaklaşması üzerine en kısa zamanda yaz saatine geçilmesi yönündeki teklifi İtilâf Devletleri Komiserlerine sundu ve komiserlerin onayını aldı⁴⁰. Böyle bir değişikliğin toplum tarafından benimsenmesi gerekliydi ve uygulama sırasında sıkıntı yaşanabileceği de düşünülmekteydi. Karşılaşılması muhtemel sorunlar, Osmanlı Hükümeti'nin de temsil edildiği bir toplantıda tartışılırsa hem gereken tedbirler zamanında alınır, hem de Osmanlı Hükümeti karar sürecine katıldığı için sorumluluğa da ortak edilmiş olurdu. Fakat inisiyatifi de elden bırakmak istemeyen İtilâf Devletleri, Osmanlı Hükümeti'ni gereken hazırlıklar yaptıktan sonra Hariciye Nezareti aracılığıyla toplantıya davet etti ve ken-

³⁸ Bilge Criss, *İşgal Altında İstanbul 1918-1923*, 3. bs., İstanbul 2000, s. 50. Kömür yokluğu yanında seferberliğin ilân edilmesiyle birlikte yolcu sayısında da düşüş gözlenmiştir. Seferberliğin ilânından savaşa girilinceye kadar geçen sürede 40 binden 35 bine düşen günlük yolcu sayısı, savaş sırasında daha çok azalmıştır. Böylece Şirket-i Hayriye önemli bir gelir kaynağından da mahrum olmuştur (Eser Tutel, *Şirket-i Hayriye*, 2. bs., İstanbul 1997, s. 82-83).

³⁹ Bu komisyon yaptığı araştırma sonrasında günlük kömür ihtiyacını şu şekilde tespit etmişti:

	<u>ton olarak</u>
Anadolu Demiryolları	300
Şark Demiryolları	100
Elektrik Santralleri	150
Su idareleri	75 (Eldem, <i>a.g.e.</i> , s. 168).

⁴⁰ Uygulamanın temel gerekçesinin kömür tüketimini azaltmak olduğu bir gazete haberrinde şu şekilde dile getirilmişti: “Harb-i umûmînin ikinci senesinden itibaren mevki-i tatbiki vazedilen yaz ve kış saati kaidesi mucibince geçen Mart'tan beri istimal ettiğimiz yaz saatini bu gece nisfûlleyle terk ederek kış saatine avdet ediyoruz. Malûm olduğu üzere böyle iki nev saat ihdâsına sebab-i aslî kömürden tasarruftur. Elektrik vesait-i nakliyye ve emsâli gibi doğrudan doğruya kömür sarfiyatı istilzam eden ihtiyâcât-ı medeniyyenin faaliyeti geceleyin bir saat evvel duracaktır” (“Kış Saati-Bu Gece Nisfûlleyden Sonra Saatleri Bir Saat Geriye Alacağız”, *İleri*, 31 Teşrinievvel 1336, s. 1). Aynı gazete bir yıl sonra da benzer ifadeler kullanmıştı: “Hatıralarda olacağı üzere mizân-ı evkâtın böyle yaz ve kış saati namıyla ikiye ayrılması bizde mütarekeden sonra görüldü. Harp esnasında muharip devletler böyle bir icada lüzum görmüşüdü. Sebep ve hikmeti basittir. Yazın gece faaliyetini bir saat evvel tatil ederek kömürden tasarruf etmek” (“Bu Gece Saatlerimizi Bir Saat Geri Alacağız”, *İleri*, 31 Teşrinievvel 1337, s. 1).

disinden acilen bir murahhas tayin etmesini istedi⁴¹. Hükümetin bir oldu bitti sonrasında katıldığı bu toplantıdan, 9 Nisan 1919 gününü 10 Nisan 1919 gününe bağlayan gece yaz saatine geçilmesi ve belirtilen gece alaf-ranga saatle, saatlerin on birde bir saat ileri alınarak on ikiye getirilmesi kararı çıktı⁴².

Yaz saatinin başlatılması yönündeki bu karara ilk tepki usuldeki hata nedeniyle Maliye Nezareti'nden gelmiştir. Nezaret yaz saati kararının hemen yürürlüğe koyulamayacağı, kararın bir iradesinin oluşturulması gerekliliği üzerinde durmaktaydı. Fakat Nezaret'in bu çekincesi dikkate alınmamış ve kısa zaman zarfında tüm mülki ve askerî kurumların, şirketlerin, kumpanyaların, bütün devlet okulları ve özel okulların, fabrikaların ve ahalinin durumdan haberdar edilmesi, kararın acilen ilân edilmesi istenmiş, tüm vilâyet ve evliye-i mülhakaya yaz saatine geçildiği bildirilmiştir⁴³.

Belirtilen karar tebliğ edildiği vilâyetlerde dikkatle incelenmiştir. Bazı vilâyetler merkeze gönderdikleri yazılarda yaz saati konusunda açıklayıcı bir tarifnamenin kendilerine acilen gönderilmesini istemişlerdi. Örneğin, Antep Mutasarrıfı Celâl Bey 12 Şubat 1919 tarihli telgrafında yeni düzenlemeye göre saat mesaîsini plânlayabilmeleri için bir tarifnameye ihtiyaç olduğunu yazmaktaydı⁴⁴. Dahiliye Nâzırı Mehmet Ali Efendi mutasarrıfın telgrafına verdiği cevapta, yaz saatinin özel ve resmî kurumlar ile mektep ve fabrikalarda mesaîye bir saat önce başlanması ve bir saat önce son verilmesi amacıyla kabul edildiğini, bu yüzden bir sorun çıkmayacağını, dolayısıyla bir tarifnameye gerek olmadığını bildirmişti. Bu telgraf ve verilen cevap Osmanlı dönemi ileri saat uygulamaları konusunda bazı noktaları aydınlatmaktadır. Öncelikle Osmanlı Devletinin bu yeniliği çok ciddiye almadığı ve böylesi bir yeniliğin başarıyla yürütülemeyeceğine inandığı anlaşılmaktadır. İkinci olarak yaz saatinin başladığını bildiren umum telgrafın gönderildiği vilâyetlere dikkat edildiğinde Osmanlı Devletinin etkinlik sahası ortaya çıkmaktadır. Bu vilâyetler Edirne, Antep,

⁴¹ BOA, Bâbîâlî Evrâk Odası (BEO), nr. 342289, Hariciye Nezareti'nden Sadaret'e giden 17 Mart 1335 tarihli tezkire.

⁴² BOA, BEO, nr. 342289, Nafia Nezareti'nden Sadaret'e giden 3 Nisan 1335 tarihli tezkire; Dahiliye Nezareti'nden Sadaret'e giden 6 Nisan 1335 tarihli tezkire. Yaz saatinin istimâline dair ilân için bk. Ek II

⁴³ BOA, BEO, nr. 342289 Maliye Nezareti'nden Sadaret'e giden 5 Nisan 1335 tarihli tezkire; Dahiliye Nezareti'nden Sadaret'e giden 6 Nisan 1335 tarihli tezkire.

⁴⁴ BOA, DH.İ.UM, E50/67, ek 2.

Ankara, Hüdavendigâr, Kastamonu, Konya, Eskişehir, İzmit, Bolu, Çatalca, Karahisar-ı Sahip, Tirebolu, Kala-yı Sultaniye ve Kütahya'dır⁴⁵. Vilâyetlere karar tebliğ edilmişse de gereken düzenlemelerin yapıp yapılmadığı kontrol edilmemiş, daha doğrusu gerek duyulmamıştır. Dikkate değer bir nokta da, Antep Mutasarrıfı Celâl Bey'in de telgrafında belirttiği gibi ileri saat uygulaması, mesaî saatlerinin saat değişikliklerine göre düzenlenmesi olarak tanımlanmaktadır⁴⁶ ve aşağıdaki satırlarda da görüleceği üzere bu anlayış uzun yıllar devam etmiştir.

10 Nisan 1919'da başlayan yaz saati, aynı yılın Ekim ayının birinci gününü ikinci gününe bağlayan gecede son bulmuş ve Hariciye Nezareti aracılığıyla tüm kamu kurum ve kuruluşları değişiklikten haberdar edilmiştir⁴⁷. Özellikle yaz saatinin hangi tarihlerde başlayacağı konusunda ilk yıllarda bazı belirsizliklerin yaşandığı görülmektedir. Örneğin 1920 yılında Şubatın 29'unu 1 Marta bağlayan gece, saatlerin bir saat ileri alınması ilân edilmişken⁴⁸ 1921 yılında on beş gün ileri çekilerek, Mart ayının on dördüncü gününü on beşinci gününe bağlayan geceye alınmıştır⁴⁹. Kış saatine geçilen günler konusunda belli bir standart tutturulmuştur. Saatler 1921 yılında 31 Ekimi 1 Kasıma bağlayan gece bir saat geri alınmış⁵⁰, 1922 yılında da aynı tarihte değişiklik yapılmıştır⁵¹.

1919-1922 yılları arasında ileri saat uygulaması kapsamında yapılan saat değişikliklerinin karar aşamasına gelinceye kadar hangi safhalardan geçtiği de açıklanmalıdır. Öncelikle komiserler adına hareket eden Beyneltilâf Kömür Komisyonu yaz saati ya da kış saatinin gerekçesini açıkladığı, başlayacağı ve biteceği tarihleri belirttiği bir metin hazırlıyor, İtilâf Komiserlerinin onayına sunuyordu. Ardından bu metin komiserle-

⁴⁵ BOA, DH.İ.U.M, 22-2/22, ek 1.

⁴⁶ BOA, DH.İ.U.M, E50/83, ek 1.

⁴⁷ BOA, Şûrâ-yı Devlet Evrâkı (ŞD), 2842/32, ek 1; "Kış Saati", *İkdâm*, 1 Teşrinievvel 1335, s. 3.

⁴⁸ BOA, ŞD, 2843/7, ek 1; BEO, nr. 346351, Nafia Nezareti'nden Sadaret'e giden 26 Şubat 1336 tarihli tezkire; DH.İ.U.M, 22-2/50, ek 2; "Yaz Saati", *Tasvîr-i Efkâr*, 27 Şubat 1336, s. 2.

⁴⁹ BOA, BEO, nr. 350655, Sadaret Kalemi'nden Nafia ve Hariciye Nezaretleriyle, bu nezaretlerin alt birimlerine ve Heyet-i Âyan'a gönderilen 7 Mart 1337 tarihli tamim. 1922 yılında da Mart ayının on beşinci günü yaz saatinin başlanacağı gün olarak seçilmişti (BOA, DH.İ.U.M, 19-20/1-20, ek 2; BOA, ŞD, 2845/18, ek 1).

⁵⁰ BOA, BEO, nr. 352180, Hariciye Nezareti'nden Sadaret'e giden 18 Teşrinievvel 1337 tarihli tezkire; "Kış Saati", *İkdâm*, 31 Teşrinievvel 1337, s. 4.

⁵¹ BOA, ŞD, 2848/39, ek 1.

rin müşterek takriri adıyla Hariciye Nezareti'ne bildiriliyor ve Hariciye Nezareti'nin mahreciyle ilgili birimlere ulaştırılıyordu. Yapılan işlemin en son basamağınıysa basına verilen ilânlarla halkın aydınlatılması oluşturuyordu⁵².

Basın aracılığıyla gelişmelerden haberdar olan Osmanlı toplumunun bu yeniliğe kısa sürede adapte olması beklenemezdi. Komiserlerin ortak kararlarını sütunlarına taşıyan İstanbul gazeteleri ise bu garp âdetinden övgü dolu sözlerle bahsetmemiştir. *İleri* gazetesi 1921 yılında kış saatine geçildiğini haber verdiği sayısında sözlerine biraz da ironi katarak:

“... bu gece saat on ikiye geldiği vakit akrebi on birin üzerine getireceğiz ve bir sene içinde yalnız bu geceye mahsus olmak üzere ömrümüzden geçen bir saati kaybetmemiş olacağız. Bu zahirî bir aldaniştir. Avrupa gazeteleri de bu vesile ile zarif karikatürler neşrederek bir saat gençleştirmizi gösteriyorlar. ... hayat-ı mesaîdeki saat farkının zararlı mı yoksa kârlı mı olduğu çoklarımızca anlaşılmamıştır. Kış saati için söylenecek bir söz varsa o da yeni ve acı bir kışa girdiğimizi bize resmen hatırlatmasıdır⁵³” demektedir.

Aslında gazeteler bu kadarıyla yetinmeyerek bazı gerçekleri de vurulamaktan geri durmuyor, günün deyimiyle bu âdet-i medeniyyenin sanayi toplumları için geçerli olduğunu, sanayinin yeterince gelişmediği bir ülke için uygun olmadığını söylüyorlardı. *İleri* gazetesi:

“...Bu usûl ihdâs olduğu zaman denmişti ki bu sayede amele ve işçi sınıfı vazifelerinden erken ayrılacaklar ve elektrik sarfiyatı tahdîd edilmiş olacak, âlâ, fakat ayakkabının bağından fesin püskülüne kadar ecnebî destgâhların mamûlâtına telebbüs eden amelesiz, fabrikasız imalâthânesiz bir memlekette imkânının nasıl temin edilebileceğini sorarız. Bundan başka faidesi bize meçhul görünen bu âdet-i medeniyyenin Fransa'da da tatbikinden sarf-ı nazar edildiğini son gelen Avrupa gazetelerinden öğre-

⁵² Örnek olarak bk. “Kış Saati”, *İkdâm*, 26 Eylül 1335, s. 2; BOA, BEO, nr. 349444, Hariciye Nezareti'nden Sadaret'e giden 17 Teşrinievvel 1336 tarihli tezkire; Nafia Nezareti'nden Sadaret'e giden 19 Teşrinievvel 1336 tarihli tezkire; DH.İUM, nr. 19-14/1-29, ek 2; ŞD, nr. 2847/2, ek 1; 2848/39, ek 1.

⁵³ “Bu Gece Saatlerimizi Bir Saat Geri Alacağız”, *İleri*, 31 Teşrinievvel 1337, s. 1. Aynı gazete başka bir haberinde de “Bu gece yarısından itibaren saatlerimizi bir saat ileri sürmek suretiyle mütarekeden beri itihaz edilen bu garip âdet-i medeniyyeye iştirak edeceğiz. Garip diyoruz, zira itiraf edelim ki asırlardan beri istiklâllerini muhafaza eden saatlerimizi bu tarza tâbi tutmaktaki hikmeti memleketimizde hiç kimse anlamadı.” demektedir (“Yaz Saati Başlıyor”, *İleri*, 14 Mart 1338, s. 1).

niyoruz. Fransa için musîb olan bu kararın bizim memleketimizde iki kat isabeti haiz olacağını kabul etmeyen var mıdır?⁵⁴” diye sormaktaydı.

Kış saatine geçileceğini haber veren bir başka gazete haberinde de:

“Malûm olduğu üzere yaz mevsiminde günler uzadığı vakit kömür ve elektrik sarfiyatından tasarruf etmek için saatlerin bir saat ileri getirilmesi âdet edilmiştir. Bu âdete bu senede riayet edildiğinden şimdi saatler bir saat geri alınmağla zevâlî vakit avdet eylemiş yani saatler hâl-i tabîiye ircâ edilmiş olacaktır. Saatleri geri almak için tam nısfülleyli beklemeye lüzum yoktur. Herkes akşam onda yatarken saatini kurduğu zaman bir saat geri alırsa matlub hasıl olur. Hatta gece yatarken saati geri almayı unutanlar sabahleyin unutacak olursa tren veya vapuru kaçırmak mahzuru vardır. Saatler böyle hâl-i tabîiye ircâ edildiğinden dolayı takvimlerdeki evkât-ı şeriyyeyi takip kolaylaşacaktır. Malûm olduğu üzere memleketimizde yegâne doğru ve şâyân-ı itimad olan müneccim başı takviminde evkât-ı şeriyye ezânî ve zevâlî saatle doğru olarak gösterilmekte olup yalnız yaz saati tatbik edildiği müddetçe vakti tayin edebilmek için takvimde muhar- rer evkâta birer saat ilâvesi lazım gelmekte idi. Yarından itibaren artık bu külfete hacet kalmayacak. Herkes takvimde gösterilen evkât mucibince ayrı hesaba muhtaç olmaksızın amel edebilecektir.”⁵⁵” denilmektedir.

Basının bu tavrı 1 Mart 1920’de başlayan yaz saatine Adliye Nezareti personelinin adeta protesto boyutuna varan tepkisi yanında çok sönük kaldı. Nezaret personeli sanki saatler bir saat ileri alınmamış gibi davranıyor, eski saate göre mesaîye gelerek açık açık yapılan değişikliğe direniyordu. Adeta iş yavaşlatma şeklini alan bu tepki mahkemelerdeki işleyişi aksatınca Eski Adliye Nâzırı Kâzım Bey araya girdi ve memurların yaz saatine göre mesaîlerinin başına gelmesini istedi. *Tasvir-i Efkar* gazetesi de nezaret personelinin bu tavrını olumlayarak gazete sütunlarına şu sözleri taşıdı:

“Bu sûretle Adliye memurları yeni saate göre sabahleyin saat onda daireye gelip akşam saat beşte tatil etmektedirler. Memleket için lüzumsuz bir bid’atten başka bir şey olmayan ve işlerimizin intizâmını temin değil belki ihlâl eden yaz saatinin Adliye devairinde olsun cây-i tatbik bulamaması nazar-ı memnuniyetle görülecek bir şeydir.”⁵⁶”

⁵⁴ *Gös. yer.*

⁵⁵ “Bu Gece Saatler Değişiyor”, *Tevhîd-i Efkar*, 31 Teşrinievvel 1337, s. 1.

⁵⁶ “Yaz Saati ve Adliye Nezareti”, *Tasvir-i Efkar*, 13 Mart 1336, s. 2.

Sonunda Adliye Nezareti memurları saat değişikliğine uymak zorunda kaldı ve bu durum devlet dairelerinde çalışan memurların mesai saatlerinin yeniden düzenlenmesiyle sonuçlandı⁵⁷. Yapılan düzenlemeye göre kış döneminde sabah mesaisi daha erken başlıyor ve akşam daha erken sonlanıyor, yaz döneminde ise tam tersi gerçekleştiriliyordu⁵⁸.

Türkiye Cumhuriyeti Döneminde Yapılan İleri Saat Uygulamaları

16 Mart 1920'de İstanbul'un işgalinden sonra ileri saat uygulamasının İstanbul'la sınırlı kaldığı iddia edilebilir. TBMM Hükümetlerinin 13 Mayıs 1924 tarihine kadar bu yönde bir kararına rastlanmamakla birlikte İstanbul Hükümeti ile eş zamanlı hazırlanan, memurların ve okulların mesailerini mevsim değişikliklerine göre düzenleyen kararların var olduğu görülür. Örneğin, 10 Mart 1922 tarihli bir kararnamede yaz saatine geçildiği belirtilmeden⁵⁹, 16 Mart 1922-1 Eylül 1922 tarihleri arasında memurların sabah saat dokuzdan, öğle on ikiye kadar çalışmaları, bir buçuk saatlik öğle arası sonrasında, saat bir buçukta başlayacak mesainin saat beş buçukta sona erdirilmesi uygun görülmüştür. Memurların toplamda yedi saat çalışmaları ilkesi benimsenmiş ve ilgili mahallin şartları doğrultusunda yedi çalışma saatinden taviz verilmeden, işe başlama ve bitirme saatlerinde düzenlemeler yapılabileceği yönünde yerel yönetimlere yetkiler tanınmıştır⁶⁰. 1922 tarihli bu kararnameden bir yıl sonra 15 Mart

⁵⁷ “Yaz saatine göre tanzim edilmiş olan müddet-i mesainin başlangıcıyla nihayetleri şimdikiye kadar devair-i resmîyede birbirine uymuyordu. Şimdi kış saatine göre mesai vakitleri düzenlendi.” (“Kış Saati-Devairde Müddet-i Mesai”, *İleri*, 2 Teşrinisani 1336, s. 3).

⁵⁸ Örneğin, 1920 yılı Mart ayının başı itibarıyla memurların en geç saat dokuz buçukta vazifeleri başında olmaları istenmiş ve akşam saat beşte de mesainin bitmesi kararlaştırılmıştır (BOA, DH.İ.UM, 19-11/1-51, ek 2).

⁵⁹ Belirtilen tarihte İstanbul Hükümeti yaz saatinin başlaması yönünde karar almıştı (BOA, DH.İ.UM, 19-20/1-20, ek 2; BOA, ŞD, 2845/18, ek 1).

⁶⁰ BCA, Bakanlar Kurulu Kataloğu, 4.52.7, karar sayısı. 1471. Savaş şartları çalışma saatlerinin düzenlenmesi konusunda belirleyici unsur olabiliyordu. Örneğin, Kurtuluş Savaşı'nın tüm şiddetiyle devam ettiği günlerde, TBMM Hükümeti 17 Ekim 1920 tarihli kararnameyle, devlet dairelerinde öğle tatillerinin kaldırılmasına, memurların iş yerlerine alafrağa saatle on buçukta gelmelerine ve dört buçuğa kadar çalışmalarına karar vermiştir (BCA, Bakanlar Kurulu Kataloğu, 1.20.11, karar sayısı 374).

1923 tarihinde de benzer bir kararname hazırlanmış ve tüm kamu kurumları bu durumdan haberdar edilmiştir⁶¹.

Cumhuriyetin ilânından sonra ilk olarak 1924 yılında ileri saat düzenlemesi yapılmış; 13 Mayıs 1924'te öğleden sonra saat ikiden itibaren başlayan yaz saati⁶² 1 Ekim 1924 tarihi itibarıyla sonlandırılmıştır⁶³. 1925 yılı yaz saatiyse 1 Mayıs 1925'te başlamış⁶⁴ 1 Ekim 1925 tarihinde kış saatine dönmüştür. Yaz ve kış saatine geçilmesi yönündeki kararlar herhangi bir vekâletin teklifinin İcra Vekilleri Heyeti'nde görüşüldükten sonra onanmasıyla yürürlüğe giriyordu. Örneğin, 1 Ekim 1925 tarihinden itibaren kış saatinin başlamasını Nafia ve Ticaret Vekâleti teklif etmiş ve İcra Vekilleri'nin onayından sonra saatler geri alınmıştır⁶⁵.

1924-1925 yılları ileri saat düzenlemesinin yapıldığı yıllar olmuş ve 1940 yılına kadar on beş yıl uygulamaya ara verilmiştir. Türkiye Cumhuriyeti Hükümetlerinin ileri saat politikalarını sürekli hâle getirme yönünde pek de ısrarcı olmadığı iddia edilebilir. Hatta 697 sayılı "Günün 24 Saate Taksimine Dair Kanun"⁶⁶ adlı kanunun görüşüldüğü TBMM oturu-

⁶¹ 16 Mart 1923 tarihinden 1 Eylül 1923 tarihine kadar merkez dairelerdeki memurların sabah dokuzdan on ikiye ve öğle bir buçuktan akşam beş buçuğa kadar çalışmaları, toplam mesainin de yedi saat olması uygun görülmüştü (BCA, Bakanlar Kurulu Kataloğu, 6.53.4, karar sayısı 2322). 1925 yılı mesai saatleri de aynı şekilde düzenlenmişti (BCA, Bakanlar Kurulu Kataloğu, 9.14.5, karar sayısı 288). İleri saat uygulamasının başladığı 1924 yılından sonra da mesai saatlerinin düzenlenmesi konusunda aynı dikkatin gösterildiği gözden kaçmaz. Örneğin, 1 Mayıs 1925 tarihinde alınan yaz saati kararıyla birlikte, tüm kamu kurum ve kuruluşlarındaki mesai saatleri yeniden düzenlenmişti. Bu tarihten itibaren devlet dairelerinde mesai, sabahları dokuz buçukta başlayacak, on iki ile bir buçuk saatleri arasında öğle tatili yapılacak, ardından bir buçukta başlayan mesai akşam altıya kadar sürecekti (BCA, Bakanlar Kurulu Kataloğu, 13.24.18, karar sayısı 1824).

⁶² BCA, Bakanlar Kurulu Kataloğu, 09.25.7, karar sayısı 510.

⁶³ BCA, Bakanlar Kurulu Kataloğu, 11.44.6, karar sayısı 890.

⁶⁴ BCA, Bakanlar Kurulu Kataloğu, 13.24.18, karar sayısı 1824.

⁶⁵ BCA, Bakanlar Kurulu Kataloğu, 15.60.9, karar sayısı 2533. Nafia Vekâleti'nin bu yöndeki aktifliği yıllarca devam etmiştir. Örneğin, vekâletin 25 Aralık 1941 tarihli teklifi, İcra Vekilleri Heyeti'nin 12 Mart 1942 tarihli toplantısında görüşülmüş ve 1 Nisan 1942 tarihinden itibaren bütün memlekette yaz saatine geçilmesine karar verilmiştir (BCA, Bakanlar Kurulu Kataloğu, 97.129.17, karar sayısı 2/17570).

⁶⁶ "Madde 1: Türkiye Cumhuriyeti dahilinde gün, gece yarısında başlar ve saatler sıfırdan yirmi dörde kadar sayılır.

Madde 2: İzmit civarından geçip Graniçe nazaran otuzuncu derecede bulunan nısfünnehar dairesi bütün Türkiye saatleri için esastır" ("Günün Yirmi Dört Saate Taksimine Dair Kanun", *Distur*, III. Tertip, Ankara 1944, VII, 158). Kanunun ikinci maddesi 22.6.1978 tarihli "Günün 24 Saate Taksimine Dair 697 Sayılı Kanunun 2nci

munda gereksizliğinden bile bahsedilmiştir. Belirtilen oturumda söz alan Trabzon Mebusu Muhtar Bey İngiltere ve Fransa meclislerinde yapılan uzun tartışmalardan sonra yaklaşık iki yıl önce bu uygulamanın terk edildiğini, bizde de kaldırılması gerektiğini söylemiştir. Muhtar Bey yaz saatine uyum sürecinde yaşanan sorunları İstanbul'dan örnekler vererek açıklamaktaydı. İstanbul Belediyesi 1925 yılında yaz saatinin başlamasıyla tiyatro ve sinema gibi eğlence yerlerinin kapanış saatlerini gece on bir buçuktan yarıma almış, Seyrû Sefain İdaresi de gece saat on ikiye kadar uzayan tarifelerini, yaz saati nedeniyle gece saat bire kadar uzatmıştır. Okullarda dersler sekiz buçukta başlarken, yaz saati ile birlikte dokuz buçuğa kaydırılmıştır⁶⁷. İstanbul Belediyesi'nin yeni saate göre yaptığı bu düzenlemeler ileri saat anlayışının karakterine terstir ve ilerleyen satırlarda da görüleceği üzere bu tür değişiklikler neredeyse yaz saatine her geçişte yapılmıştır.

Trabzon Mebusu Muhtar Bey'in belirtilen oturumdaki diğer sözlerine dikkat edildiğinde kendisinin ileri saat anlayışı bir yana, saat konusunda yapılacak yeni düzenlemelere de muhalif olduğu görülür. Muhtar Bey pek çok gelişmiş ülkenin günü yirmi dört saate taksim ettiklerinden bahsederek bunu sadece tren, devletin resmî işleri ve muayyen saatlerde yapılması plânlanan işler için kullandığını, halkın ise istediği saati kullanmakta serbest bırakıldığını söylüyordu⁶⁸. Fakat 1926 yılına gelinceye kadar ülkede zamanın ifade edilişi ve bu konuda birlik oluşturulması yönünde sancılı bir dönem yaşanmış olsa da öyle bir sürece gelinmişti ki artık geri dönüş şansı yoktu. Her konuda batılılaşma ve modernleşme idealini benimseyen yeni bir yönetim mevcuttu; yeni Türkiye Cumhuriyeti elitinin bu konuda kararlı olduğu görülüyordu⁶⁹. Adı geçen kanuna göre bir gün yirmi dört saate bölünecek ve saatler İzmit'ten geçen 30. meridyene göre ayarlana-caktı. Kanunda ileri saat konusuna temas edilmemekle birlikte, belirtilen

Maddesinin Değiştirilmesine Dair Kanun"la değiştirilmiş ve 45. derecede bulunan boylam Türkiye Cumhuriyeti saatleri için esas alınmıştır (*Düstur*, V. Tertip, Ankara 1978, XVII, 61-62).

⁶⁷ *TBMMZC*, İ: 31, 26.12.1341, s. 275.

⁶⁸ *a.g.e.*, s. 267-268.

⁶⁹ Mustafa Kemal Atatürk 29 Ekim 1933 tarihinde, uluslar arası saatin alaturka saat karşılığındaki üstünlüğünü ifade eden şu açıklamayı yapmıştı: "...Fakat yaptıklarımızı asla kafi görmeyiz. Çünkü daha çok ve daha büyük işler yapmak mecburiyetinde ve azmindeyiz ... Bunun için, bizce zaman ölçüsü geçmiş asırların gevşetici zihniyetine göre değil, asrımızın sür'at ve hareket mefhumuna göre düşünülmelidir" (Cemil Şenalp, "Osmanlı ve Cumhuriyet Dönemlerinde 'Zaman' Sorunsalı Üzerine Bir İnceleme", *Atatürk Haftası Armağanı*, 10 Kasım 2002, Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, sayı 29, s. 287).

meclis oturumunda bu konuda düzenleme yapma yetkisinin İcra Vekilleri Heyeti'ne ait olduğu belirtilmiştir. Trabzon Mebusu Muhtar Bey'in de değindiği gibi Avrupa ülkelerinde ileri saat politikalarının terk edilmiş olması böyle bir karar alınmasını sağlamıştır.

Uzun yıllar ileri saat anlayışı çerçevesinde saatlerde değişiklik yapılmamıştır; ama eski geleneğin bir tekrarı olarak çalışma saatlerinin mevsimlere göre düzenlenmesi yönündeki teamül devam etmiştir. Bu konuda verilecek ilk örnek 1928 yılı sonbaharında Müdafaa-yı Millîye Vekâleti'nin bir teklifi sonrasında yapılan düzenlemedir. Adı geçen vekâlet kış mevsimi dolayısıyla gündüzlerin kısalması ve havanın erken kararması nedeniyle, çalıştıkları kurumdan uzakta oturan asker ve memurların karanlıkta ve çok geç saatlerde evlerine ulaştıklarını belirterek, mesai saatlerinde yapılacak değişikliklerle işe bir saat önce başlanması ve işin bir saat önce sona erdirilmesini istemişti. Vekâletin bu isteği doğrultusunda kış aylarında mesai'nin 8.30'da başlaması ve 16.00'da bitmesine karar verilmiştir⁷⁰. İlerleyen yıllarda altı ila sekiz saat mesai yapılması şartıyla günlük çalışma saatleri belirlenmiş ve 1931 yılı yaz aylarında 9.00'da başlayan mesai 18.30 itibarıyla sonlandırılmıştır⁷¹.

⁷⁰ BCA, Muamelat Kataloğu, 47.300.24.

⁷¹ 7 Mayıs 1931 tarihindeki bu düzenleme ile tıpkı 1928 yılında olduğu gibi öğle tatili 12.00'da başlıyor ve 13.30'da bitiyordu (BCA, Bakanlar Kurulu Kataloğu, 19.27.1, karar sayısı 10976). Mesai saatlerinde düzenleme yapma yetkisi bir aralık, sekiz saati aşmamak ve sekiz saatten az olmamak şartıyla yerel yönetimlere bırakılmıştı. Bu yetkiyi kullanmak isteyen Mersin Vilâyeti yaz aylarında havaların çok sıcak olması nedeniyle, vilâyet sınırları dahilinde mesai'nin -üç ay için geçerli olmak şartıyla- 7.00-13.00 saatleri arasında kesintisiz olarak yapılması yönünde talepte bulunmuştu. Vilâyet yönetiminin isteğine bakıldığında çalışma saati toplamının altı saat olarak teklif edildiği görülmektedir. Mesai saati toplamının net sekiz saat olacağı kararı doğrultusunda hareket eden İcra Vekilleri Heyeti "vilâyetlerin mahallî şeraitine göre çalışma şartlarının yekün çalışma müddeti mahfuz kalmak şartıyla tayin edebilecekleri"ni belirterek bu teklife Mersin Vilâyeti'nin isteği doğrultusunda cevap vermemiştir (BCA, Bakanlar Kurulu Kataloğu, 20.37.20, karar sayısı 11197). 1943 yılında ise Birinci Umumî Müfettişlik bölgesinde bulunan illerin yaz çalışma saatlerinin belirlenmesinde Umumî Müfettişin muvafakati alınacak, diğer vilâyetlerde ise doğrudan doğruya valiler söz hakkına sahip olacaklardı (BCA, Bakanlar Kurulu Kataloğu, 102.39.14, karar sayısı. 2/20028). İlerleyen yıllarda mesai saatlerinin mahallin icaplarına göre belirlenmesi konusunda valilerin yetkili olduğu tekrar teyit edildi. Bu konuda Bakanlar Kurulu'nun 21 Temmuz 1949 tarihli toplantısında aldığı karar örnek olarak verilebilir. Hazırlanan kararnameye göre, merkez teşkilâtında 1 Ağustos-22 Eylül 1949 tarihleri arasında çalışma saatleri en az altı buçuk saat olacaktı. Vilâyetlerde ise vilâyetin gereksinimleri doğrultusunda düzenlemeler yapılacak ve bu konuda yetkili makam vali olacaktı (BCA, Bakanlar Kurulu Kataloğu, 120.56.14, karar sayısı 3/9633).

Pek çok Avrupa ülkesi İkinci Dünya Savaşı'nın başlamasıyla birlikte, savaş tedbiri olarak yaz saatine geçmişlerdi. Hatta komşu ülke Suriye'nin 1 Nisan ve 1 Ekim 1940 tarihleri arasında yaz saatini başlatacağı Hariciye Vekâleti aracılığıyla öğrenilmişti⁷². Kısa bir süre sonra Türkiye'de de 1 Temmuz 1940 tarihinde yaz saatine geçildi ve 6 Ekim 1940 tarihinde sonlandırıldı⁷³. Tasarruf tedbirleri bu kez de öncelikliydi. Gerekçe olarak güneş ışığından daha çok faydalanmak ve elektrikten daha fazla tasarruf etmek gösterilmişti. İlgili kararnamenin ikinci maddesinde: "İşbu kararın tatbik mevkiinde bulunduğu müddetçe tarifelerde ve mesaî saatlerinde kararın umumî hayatın her gün bir saat evvel başlamasını istihdaf eden gayesini haleldar edecek hiçbir tadil yapılmayacaktır" denilmekteydi⁷⁴. Yaz ve kış saatiyle ilgili olarak hazırlanan kararnamelerin ortak özelliği, karar gerekçesinin neredeyse bir cümle ile geçirtilmesi; ama alınan kararın hayatın her alanında yürütüleceği ve kesinlikle taviz verilmeyeceğinin belirtilmesidir.

1940 yılı sonuna gelindiğinde yaz saatine tekrar dönülmesi gerekliliği ortaya çıktı ve o günün deyiimiyle "ışıkların maskelendirildiği", günümüzde bilinen adıyla karartma uygulamasının başladığı 1 Aralık 1940 tarihinde saatler bir saat ileri alındı⁷⁵. Oysa yukarıda da değinildiği gibi çok kısa bir süre önce 6 Ekim 1940'da kış saatine geçilmişti ve normal şartlarda 1941 yılı Nisan ayının sonunda yaz saatine dönülebilirdi. Bu sıra dışı tavrın nedeni savaş ve her an savaşa girilecekmiş gibi yaşama politikasıydı. Ülkenin tamamında kömür temel enerji kaynağı olarak kullanıldığı için büyük küçük, resmî ve özel pek çok kurum kömür sıkıntısı çekmeye başlamış, kömür madeni neredeyse temel tüketim maddesi olarak görülen ekmekten daha önemli hâle gelmiştir⁷⁶. Bu yüzden eldeki stokları korumak, kömür tüketimini en aza indirmek düşünülen başlıca tedbir olmuştur. İstanbul ve Ankara'daki gazhane ve santrallerin kömür tüketimi azal-

⁷² BCA, Muamelat Kataloğu, 265.789.2.

⁷³ "Kış saati", *Ulus*, 3 Birinciteşrin 1940, s. 1.

⁷⁴ BCA, Bakanlar Kurulu Kataloğu, 91.61.6, ek 2, karar sayısı 2/13786; "30 Haziranı 1 Temmuzla bağlayan gecede saatler bir saat ileri alınacak", *Ulus*, 30 Haziran 1940, s. 1.

⁷⁵ "İşıkların maskelenmesi", *Cumhuriyet*, 30 İkinciteşrin 1940, s. 1; "30 İkinciteşrin gece yarısından itibaren saatler bir saat ileri alınacak", *Ulus*, 27 İkinciteşrin 1940, s. 1.

⁷⁶ Yunus Nadi, "Kömür istihsalimizde inkişafın temini", *Cumhuriyet*, 13 İkincikânun 1942, s. 1, 3.

tılmış, pek çok müessesede taş kömürü yerine ağaçlı linyit kullanılmıştır⁷⁷. Kömür tasarrufu yanında elektrik tasarrufu da yapılmış, bu yönde elektrik kesintileri başladığı gibi cadde ve sokaklardaki lambaların yarısı söndürülmüştür⁷⁸.

Işıkların maskelendirilmesi ise olası bir hava saldırısını en az zararlı atlatma düşüncesinin bir ürünüydü⁷⁹. Maskelenme terimi gece havayı aydınlatacak en küçük bir ışık huzmesinin dahi gözükmemesi anlamında kullanılmaktaydı. Daha önce tasarruf nedeniyle yarı yarıya söndürülen cadde ve sokak lambaları, bu kez ışıkların maskelenme işi çerçevesinde tamamen söndürüldü. Evlerin, iş yerlerinin pencerelerine koyu renk perdeler takıldı ve şehirler tam anlamıyla karanlığa büründü⁸⁰.

⁷⁷ “Kömür Tasarrufu”, *Cumhuriyet*, 4 Mart 1942, s. 1. Kömür sıkıntısı çekileceği daha savaşın başında anlaşıldığından 1940 yılında çıkarılan Millî Korunma Kanunu kapsamında, Ereğli Kömür Havzası’ndaki kömür üretimini artırmak için iş yükümlülüğü kararı alınmıştır. Bu karar öncelikle Zonguldak yöresinde yaşayan vatandaşlar için geçerli olmakla birlikte, diğer illerden de takviye yapılabilecekti. Belirlenen mazeretler dışında yükümlülüğe uymak zorunlu tutulmuştu (Serkan Tuna, “Millî Korunma Kanunu’nun Sanayi ve Maden Sektörlerindeki Uygulaması (1940-1945)”, *İstanbul Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü Yıllığı*, İstanbul 1999, X, 307, 310).

⁷⁸ “Elektrik ceryanından yapılacak tasarruf”, *Cumhuriyet*, 8 Şubat 1942, s. 2. İstanbul’da vapur sefer sayısı azaltılmış, günlük tarife içinde yer alan son seferler kaldırılmıştır. Yeni uygulamaya göre son araba vapuru Üsküdar’dan 19.30, Sirkeci’den de 20.00’da hareket edecekti (“Şirketi Hayriye seferleri” *Cumhuriyet*, 6 Temmuz 1940, s. 4).

⁷⁹ Karartma ile ilgili bir nizamname de hazırlanmıştı (“Işıkları söndürme ve karartma işi başlıyor” *Ulus*, 19 İkinciteşrin 1940, s. 1). Vilâyet idareleri bu konu ile ilgili bir takvim hazırlamış ve karartmanın hangi saatlerde başlayacağını belirlemişlerdir. Örnek olarak Ankara Valiliği’nin bu konudaki ilânı için bk. “Şehirde ışıklar nasıl söndürülecek”, *Ulus*, 22 İkinciteşrin 1940, s. 1.

⁸⁰ “Bu gece bütün Türkiye’de ışıklar tam maskelenecek”, *Cumhuriyet*, 1 Birincikânun 1940, s. 1. Maskelendirmenin nasıl yapılacağı konusunda İstanbul Vilâyetinin neşrettiği bir talimatnamenin maddeleri aydınlatıcı bilgi verecektir. Bu talimatnameye göre; “1. Her ev, pencere, terasa, balkon, kapı gibi bilumum menfezleri siyah bez veya kâğıdla gayet sıkı olarak ve hiçbir aralıktan ışık sızmayacak şekilde kapamalıdır. 2. Kırmızı, sarı, yeşil gibi renk veren örtülerle maskelemek yasaktır. 3. Apartmanlarda bilhassa merdiven pencereleriyle hava aralıklarına tesadüf eden mutfak gibi pencerelerin de tamamen maskelenmesi lazımdır. 4. Apartman, otel, kazino, han gibi binaların kapılarında ve antrelerinde yanan lambaların koyu renkte ve üzeri maskelenmiş olarak sokağa aydınlık vermeyecek şekilde maskelenmesi lazımdır.” Halkın uyacağı hususî kurallar da şunlardı: “1. Halkın kullanacağı el fenerleri de mavi ampul veya boya ile maskelendirilmelidir. Açık kullananların lambaları alınacaktır. 2. Karanlıkta halkın yolun sağını takip etmesi, selamle yürümek noktasından lüzumludur. 3. Elektrik fenerlerinin vesaite karşı tutulması ve bilhassa gelen otomobillere karşı tutmaları kazaya sebebiyet vereceğinden bu cihetten halkın sakınmaları lazımdır. 4. Bu maskelenmenin nihayet 1/12/1940 gününe kadar ikmal

Işıkların maskelendirilmesi ve yaz saati eş zamanlı başlatıldıysa da halkın deyimiyle karartma işi üzerine yoğunlaşıldı; karartmanın nasıl yapılacağı konusunda toplum en ince ayrıntısına kadar bilgilendirilmeye çalışıldı⁸¹. Saatlerin bir saat ileri alınması ise radyodan bir iki anons ve gazete sütunlarında yer alan bir iki küçük haberle duyuruldu. Gelenekselleşen, resmî ve özel idarelerin mesai saatlerini yeni saate göre belirleme alışkanlığıysa Maarif Vekâleti örneğinde olduğu gibi devam etti. Maarif Vekâleti yaz saatinin başlaması ile birlikte 2 Aralık 1940 tarihinden itibaren geçerli olmak şartıyla mekteplerin ders saatlerini yeniden düzenledi⁸².

1 Aralık 1940'ta başlayan yaz saatine 20 Eylül 1941 tarihinde son verilmiştir. İkinci Dünya Savaşı yılları Türkiye'de ileri saat uygulaması açısından garip uygulamalar dönemi olarak nitelenebilir. Kış döneminde yaz saati benimsendiği gibi, 1 Nisan 1942'de⁸³ üç yıl sürecek olan yaz saati

edilmiş olması lazımdır" ("Işıkların maskelenmesi", *Cumhuriyet*, 30 İkinciteşrin 1940, s. 1). Işıkların maskelendirilmesi konusunda ilk tatbikat hususî meskenlerle, sokak lambalarının söndürülmesiyle 20 Kasım 1940 akşamı yapıldı. Fakat karartmanın tam anlamıyla yapılabilmesi ve gerekli hazırlıklarının tamamlanabilmesi için daha zamana ihtiyaç vardı ("Işıkları söndürme ve karartma kararının tatbiki için hazırlıklar", *Ulus*, 21 İkinciteşrin 1940, s. 1). Karartma hazırlıklarının 1 Aralık 1940 tarihi itibarıyla sona erdirilmesi gerekliliği halka duyuruldu. İcra Vekilleri Heyeti'nin 15/11/1940 tarihli kararının bu konuyla ilgili maddesinde "2. Hususî meskenlerin iç ışıklarının karartılması ve maskelenme hazırlıkları 1/12/1940 tarihine kadar ikmal edilmiş olacak ve karartmanın başlayacağı tarih ayrıca ilân edilecektir" denilmektedir ("Işıkları söndürme ve karartma işi başlıyor" *Ulus*, 19 İkinciteşrin 1940, s. 1).

⁸¹ "Işıkların tanzimi için yarın radyo ile halka son talimat verilecek", *Cumhuriyet*, 29 İkinciteşrin 1940, s. 1, 3.

⁸² Derslere en geç saat 9.00'da başlanacaktı ve 17.40'ta eğitim sonlandırılacaktı. Yeni düzenlemeye göre normal tedrisat yapılan okullarda derse başlama saati aynen devam ediyor, vilâyet ve kaza merkezlerinde çift tedrisat yapan okullarda ise derse başlama ve bitirme saatleri bir saat öne çekiliyordu ("Maarif Vekâleti ders saatlerine dair bir tebliğ neşretti", *Cumhuriyet*, 30 İkinciteşrin 1940, s. 1, 3; "Mekteplerin çalışma saatleri değiştirilecek", *Ulus*, 30 İkinciteşrin 1940, s. 1, 3). Savaş sonrasında da benzeri uygulamalara devam edildi. Tren ve vapur seferleri yaz ve kış saatine göre yeniden düzenlendi. Örneğin, 1 Haziran 1946'da başlayan yaz saati dolayısıyla Devlet Demiryolları şehir hatlarının tarifelerini yeniden belirlemişti ("Yaz tarifesi 7 hazirana kaldı", *Cumhuriyet*, 3 Haziran 1946, s. 2). Sadece tren seferlerinin değiştirilmesi ile kalmamış, 3 Haziran 1946 tarihinden itibaren tramvaylarda da yaz tarifesi uygulanmaya başlamıştı. Aynı şekilde otobüs seferlerinin programı da belirlenmişti ("Tramvay ve otobüs yaz tarifesi", *Cumhuriyet*, 30 Mayıs 1946, s. 2).

⁸³ Nafia Vekâleti'nin yaz saatine geçilmesi gerektiği yönündeki 25 Aralık 1941 tarihli teklifi İcra Vekilleri Heyeti'nin 12 Mart 1942 tarihli toplantısında kabul edilmiş, 1 Nisan 1942 tarihinden itibaren bütün memlekette yaz saatinin başlatılmasına karar verilmiştir (BCA, Bakanlar Kurulu Kataloğu, 97.129.17, karar sayısı 2/17570). İlgili karar gazetelerde de ilân edilmiştir ("Yaz saati 1 Nisandan itibaren tatbik olunacak", *Ulus*, 26 Mart 1942, s. 1).

başlamış ve bu tarihte saatler bir saat ileri alındıktan sonra, ancak, 8 Ekim 1945'te kış saatine yani gerçek saate dönülmüştür⁸⁴. Ülkemizde böyle bir uygulamaya bir daha ne geçmişte ne de ilerleyen yıllarda rastlanmıştır ve üç yıl gibi çok uzun süre bir saat ileride yaşanılmıştır. Bu konuda İkinci Dünya Savaşı'nın tamamını ileri saatle geçiren eski Sovyetler Birliği'nin örnek alındığı düşünülebilir⁸⁵.

Zorunlulukların ve savaş koşullarının ortaya çıkardığı, fakat keyfî olarak nitelenebilecek bu uygulamalara, 1946 yılında yapılan Uluslar arası Montreaux Konferansı'nın kararları ile son verilmiştir. Yukarıda da belirtildiği gibi bu konferansta Avrupa'daki ileri saat düzenlemelerinin aynı tarihlerde yapılması kararlaştırılmış⁸⁶, değişikliklerin yapılacağı takvim belirlenmiş ve ülkelerin birlikte hareket edeceği bir taslak çerçeve oluşturulmuştur. Türkiye katıldığı bu konferansın kararlarını 5 Aralık 1946 tarihinde onaylayarak, belirlenen takvim çerçevesinde 1952 yılına kadar ileri saat politikasını devam ettirmiştir. Bakanlar Kurulu aynı yıl yaz saatini başlatmadan ve hiçbir gerekçe göstermeden "yaz saatinin kabulü hakkındaki kararı" kaldırdığını ilân etmiştir⁸⁷. Bakanlar Kurulu'nun deyişiyle yaz saati kaldırılmış ve 1961 yılına kadar yaklaşık on yıl gündeme getirilmemiştir.

İkinci Dünya Savaşı yılları dikkate alınarak, toplumun belirli aralıklarla da olsa saatlerin ileri ya da geri alınması konusuna nasıl tepki verdiği de incelenmelidir. O tarihlerde yaşayan pek çok insan karartma gecelerini

⁸⁴ BCA, Bakanlar Kurulu Kataloğu, 109.59.13, karar sayısı 3/3160. Bakanlar Kurulu'nun 4 Ekim 1945 tarihli bu kararı diğer kararlardan farklı olarak "İş Saati Hakkında Bakanlar Kurulu Kararı" adını taşımakta ve nedense kararın içinde iş saati terimi hiç kullanılmamaktadır ("İş Saati Hakkında Bakanlar Kurulu Kararı", *T.C. Sicilli Kavanini*, c. 26, İstanbul 1946, s. 931).

⁸⁵ Derenel, "Son Saat Âyarlaması Münasebetiyle Yaz Saati", s. 3; Derenel, "Ekonomik Tesirleri Oldukça Mühim Olan Umumî Saat Sistemi Bu Sistemin Tatbik Şekli ve Yaz Saatleri Meselesi", s. 7.

⁸⁶ Bu konferansta alınan kararlar Bakanlar Kurulu'nun 5 Aralık 1946 tarihli toplantısında incelenerek kabul edilmiş ve Türkiye'de yaz saatinin belirtilen konferansta kabul edilen tarihlerde ve Avrupa ülkeleri ile müşterek olarak yapılması kararlaştırılmıştır (BCA, Bakanlar Kurulu Kataloğu, 112.77.14, karar sayısı 3/5049).

⁸⁷ "Memleketimizde yaz saatinin kabul ve tespiti hakkında 5/12/1946 tarihli ve 3/5049 sayılı kararın kaldırılması Ulaştırma Bakanlığının 5/2/1952 tarihli ve 5110/26070 sayılı yazısı üzerine Bakanlar Kurulunca 3/3/1952'de kararlaştırılmıştır" ("Yaz Saatinin Kabulüne Dair Kararın Kaldırılmasına Dair Bakanlar Kurulu Kararı", *Düstur*, II. Tertip, Ankara 1952, XXXIII, 1106).

-resmî söylemle ışıkların maskelendirilmesini⁸⁸, belirli tüketim maddele-
rinde yaşanan sıkıntıyı ve adeta kıtlığı, karne ile ekmek dağıtıldığını çok
iyi hatırlar. Nedense bu konu hakkında bilgi sahibi değildir. Bu durumu
savaş şartları yaratmış, öncelikle güvenlik ve beslenme kaygısı üzerinde
yoğunlaşmıştır. Yapılan değişikliklerden toplumun gerektiği şekilde
haberdar edilemediği de iddia edilebilir; ama genel tavrının “ilgisiz” ol-
duğu kesindir.

Halkın düşüncelerine tercüman olan gazeteler küçük haberlerle yaz
saati veya kış saatinin başladığını ilân etmişler, haber yoğunluğunu farklı
konular üzerinde toplamışlardır. Sadece Salahattin Güngör 1 Temmuz
1940’da başlayan yaz saatini köşesine taşımış, ilk gün yaşanan aksaklıkları
dile getirmiştir. Yazarın:

“Yaz saatinin tatbikatına başlanacağı en vurdumduymazların kula-
ğına çarpacak neşir vasıtalarıyla –gazete havadisi, radyo, resmî makamların
tebligatı-kaç günden beri ilân edilip durduğu hâlde gene de işin farkına
varmayan gafiller az değildi.

Geceden saatlerini almayı unutan bir çok kimseler dün de her günkü
gibi esneye gerine uyandılar ve kıştan kalma saatlerine bakıp:

-Ada...m sen de! Daha vakit varmış tesellisile öte yanlarına dönerek
uykularını tamamladılar. Netice malûm: Eski saate göre hesaplanan bütün
işler altüst oldu...

Emirganda oturan bir arkadaşım:

-Bu sabah diyordu vapurda oturacak yer bulamadım. Pazar günleri
bile bu kadar kalabalık olmazdı. Bütün boğaz halkı, aynı vapurla İstan-
bul’a inmek için sözleşmiş gibiydiler! Şaşakaldım. Bir de gözüm iskeledeki
saate ilişince ayaklarım suya erdi. Meğerse ben dokuz vapuruna değil, an-
cak on vapuruna dara dar yetişebilmişim. Etrafıma şöyle bir bakındım:
Yolcuların çoğu yabancı... Kalabalığın sebebini keşfetmekte güçlük çek-
medim artık: Anlaşılan benim gibi birçok deryadiller, dokuz vapuruna
biniyoruz zannile on vapuruna atlamışlar. Böylelikle iki vapurun yolcusu,

⁸⁸ Karartma geceleri romanlara konu olmuştur. Bu bağlamda Rifat Ilgaz’ın kendi yaşa-
dıklarından yola çıkarak kaleme aldığı *Karartma Geceleri* adlı romanı burada zikre-
dilmelidir. Roman, *Sımf* adlı şiir kitabı yüzünden hakkında tutuklama kararı alınan
Mustafa Ural’ın, karartma gecelerinin yaşandığı İstanbul’da, polis ve askerden kaçı-
şının öyküsü üzerine kurgulanmıştır (Rifat Ilgaz, *Karartma Geceleri*, İstanbul 2005).

aynı vapurda birleşmiş olduk”⁸⁹ şeklindeki sözleri günümüzde saat değişiklikleri sonrasında yaşanan benzer tabloları akla getirmektedir.

On beş yıl aradan sonra, 1 Temmuz 1940'ta başlayan yaz saatine adapte olabilmek güç olmuş, değişikliğin yapıldığı ilk gün pazartesi gününe denk geldiği için gündelik işler aksamıştır. Çünkü hafta sonu tatili nedeniyle gereken hazırlıklar yapılamamıştır. Sonucunda toplum değişiklikten haberdar edilememiş, şehir meydanlarındaki saatler bile ileri alınmamıştır. Bu aksaklıklar ülkenin en büyük şehri olan İstanbul'da yaşanıyordu. Ancak yaz saatine başlanan ilk gün gereken tedbirleri almaya başlayan İstanbul vilâyet yönetimi, ilgili birimleri durumdan haberdar ederek, onları yaz saatinin gereklerini yerine getirmeleri konusunda uyarılmıştı⁹⁰.

⁸⁹ İlerleyen satırlar:

“Dün saati birbirine soranlar her zamandan fazla idi. Arada şakalaşanlar da oluyordu:

- Saat kaç?

-Hangi saati soruyorsun... Yeni saati mi eski saati mi?

Vapuru kaçıran randevusuna yetişemiyen, verilmiş sözlerini tutamayanlar pek çoktu.

Vaktile saati olmayan birine saati sorunca: “Dünkü bu vakit!” cevabını alırdınız. Yaz saatinin tatbikatına başlandıktan sonra, aynı tekerlemeyi tekrarlayarak, muhatabınızı baştan savamazsınız. Çünkü, saat artık: “Dünkü bu vakit değildir.

Yaz saati alacaklı atlatmakta mehreti olanların da işine yaradı:

- Hele bir saat sonra gel de, çaresine bakarız!

- İyi ama, bayım... siz bana saat on bir için söz vermiştiniz!..

- On bir oldu mu ya ... (saatine bakarak) Bak, henüz saat on

- Fakat şey... bu gün... yaz saati başladı da!

- Hay Allah müstehakını versin. Yerli yerince unutmuşum.

Saatleri geri kalmayı âdet edenler de işi şakaya bozuyor, soran olursa:

-Bu gün yazlık saatimi yanıma almamışım!.. deyip işin içinden çıkıyorlardı.

Bir kalendere danıştım. Anasonlu nefesini yüzüme üfleyerek cevap verdi:

- Aldırma... “Gün” bu gün, saat bu saat, dem bu dem!

İki akşamcı konuşuyordu:

- Peki... şimdi akşam bir saat erken mi olacak?

- Öyle ya

- Desene, bize gün doğdu.

- Neden?

- Artık kerahet vaktini beklemeyeceğiz!

Yaz saatini şaşırınlar olduğu gibi hiç şaşırmayanlar da oldu: Meselâ resmî dairelerdeki bazı “rüesa-yı memurin” yaz saati başlamazdan evvel hangi saatte geliyorlarsa, elifi elifine gene o saatte geldiler:

Malûm ya:

“Âdet budur en sonra gelir bezme ekâbir” şeklinde devam etmektedir (Salâhaddin Güngör, “Yaz saati başlayınca”, *Cumhuriyet*, 2 Temmuz 1940, s. 2).

⁹⁰ “Yaz saati dün bazı yanlışlıklara sebep oldu”, *Cumhuriyet*, 2 Temmuz 1940, s. 2.

SONUÇ

Güneşin gökyüzündeki durumunu tanımlamak amacıyla yapılan ve zamanın tayininde kullanılan bütün araçlar insanoğlunun teknolojik anlamda katettiği aşamayı göstermektedir. Yüzyıllar önce ilkel su saatleriyle çözülmeye çalışılan zamanın belirlenmesi sorunu, günümüzde elektronik ve hatasız olarak işleyen saatlerle tamamen ortadan kalkmıştır. Mükemmel saatler imal eden insanoğlu, saati ileri saat gibi farklı bir amaç doğrultusunda da kullanmıştır. Modern hayatın neredeyse olmazsa olmazı durumuna gelen bu uygulama tasarruf, ulaşım, haberleşme ve işçi sağlığı gibi gerekçelerle başlamıştır.

Birinci Dünya Savaşı yıllarında temel enerji kaynağı olan kömürden tasarruf etmek amacıyla başlayan ileri saat uygulaması, yine o devrin temel ulaşım ağını oluşturan demiryolları konusunda da önemli faydalar sağlamıştır. Fakat Mondros Mütarekesi sonrasında İşgal Devletlerinin girişiyle ve kömür tüketimini azaltmak gerekçesiyle, gündeme getirilen bu yeniliğe alışmak Osmanlı toplumu için çok zor olmuştur. Çünkü ülkede yaşanan alafraanga-alaturka saat ikiliği yanında ayakkabı bağından, fes püskülüne kadar hemen her şeyi ithal eden; amelesiz, fabrikasız, imalâthane-siz bir ülkede böyle bir yenilik işe yaramaz Frenk âdeti olarak görülmüş-tür.

Cumhuriyetin ilânından sonra birkaç yıl yaz ve kış mevsiminin gelişyle birlikte saatlerde değişiklik yapılmışsa da devamı getirilememiştir. Aynı yıllarda benzer sıkıntının Avrupa ülkelerinde de yaşandığını belirtmek gerekir. İleri saat anlayışını dünyanın yaşadığı iki büyük savaşın olağanüstü şartlarının yarattığı ileri sürülebilir ve her iki savaşın sona ermesiyle birlikte bu düzenlemenin de terk edilmesi bu yargıyı güçlendirir. Avrupa merkezli ileri saat politikasının oluşturulması açısından 1946 yılı önemli bir yıldır ve o yıl yapılan Montreaux Konferansı'nda belirlenen program bugün de geçerliliğini korumaktadır.

Avrupa'daki ileri saat uygulamalarıyla görülen paralelliklerin dışında Türkiye'deki düzenlemelerin kendine has bazı özellikler taşıdığı da anlaşılmaktadır. Birincisi, yaz ve kış saati dönemlerinin başlamasıyla birlikte mesaî saatlerinin yeniden düzenlenmesidir ki, bu da ileri saat anlayışının karakteriyle bağdaşmaz. Aslında bu durum 1920 yılında Adliye Nezareti personelinin ileri saat gibi bir "bid'ate" karşı verdiği tepki sonrasında, mesaî saatlerinin düzenlenmesi üzerine adeta gelenek hâlini almıştır. Bu gelenek 1925-1940 yılları arasında yaz ve kış saatine geçme kararı alınma-

diği yıllarda da devam ettirilmiş, çalışma saatleri belirtilen dönemlerde yeniden düzenlenmiştir. İkincisi, saat değişikliklerinden toplumun gerektiği şekilde haberdar edilmemesidir. Bugün düzenlemenin geç dönemli bir yenilik olduğuna inanılmakta, kesintilerle de olsa 10 Nisan 1919'dan beri yaşanan bir sürecin ürünü olduğu bilinmemektedir. Hatta Osmanlı devri bir yana bugün hayatta olan ve İkinci Dünya Savaşı'nı yaşayan neredeyse hemen herkes, yaşadığı yıllarda Türkiye'de böyle bir düzenlemenin var olduğundan haberdar değildir. İleri saat uygulaması Osmanlı devrinde gereksiz bir Frenk âdeti, Türkiye Cumhuriyeti döneminde de dikkate alınmayan, içeriği anlaşılmayan; ama gereklerine uyulan bir olgudur. Kitle iletişim araçlarının yetersizliği nedeniyle halkın bilgilendirilememesi haklı bir mazeret olarak görülebilir; fakat basında kısa haberlerle geçiştirilen bu kararın devletin resmî belgelerinde yeterince ele alınmaması ilginçtir. Özellikle Cumhuriyet devri hükümetleri bu konuda eleştirilebilir. Kararname metinleri dışında konunun adı belgelere girmediği gibi, uygulamanın TBMM gündemine bile getirilmemesi gariptir. Sadece 1926 yılında TBMM gündemine getirilmişse de üzerinde fazla durulmamıştır. İleri saat anlayışının en önemli amacı tasarruf olduğu hâlde, yürürlükte olduğu yıllarda ne kadar tasarruf yapıldığının tespit edilmemesi de bir eksiklik olarak gözükmektedir.

1946 yılı içinde tekrar başlayan ileri saat uygulamasının sürekli olmasa da onar yıllık fasıllarla devam ettirildiği görülür. 1946-1952 döneminden sonra yaklaşık on yıl sonra 1961 yılında başlayan yeni dönem, saatlerin yıl içinde iki defa değiştirilmesinin halkı tedirgin ettiği gerekçeyle 1963 yılı sonbaharında bitirilmiştir⁹¹. Yine on yıllık aradan sonra 1973 yılında tekrar başlayan süreç günümüze kadar devam etmiştir⁹².

⁹¹ 8 Mayıs 1963 tarihli Bakanlar Kurulu Kararı'nda 29 Ekim 1963 gecesini, 30 Ekim 1963 tarihine bağlayan gece, saatlerin bir saat geri alınması kararlaştırılmıştı ("Saatlerin Bir Saat Geri Alınması Hakkında Kararname", *T.C. Sicilli Kavanini, Kararnameler*, c. 44, İstanbul 1964, s. 728).

⁹² Timurtaş, *a.g.m.*, s. 13.

⁹³ BOA, DH.İ.UM, E28/55.

Ek II

Yaz Saatinin İstimâline Dair İlan⁹⁴

Memâlik-i müttemmedinenin hemân kâffesinde sinîn-i müteaddideden beri tatbik olunan ve fevâidi tezâhür eden yaz saati usûlünün bizde dahî istimâli faydali olacağı derpîş edilerek mütelifeyn heyeti ile bi'l-ittifâk nisanın onuncu perşembe gününden itibaren mevki-i tatbike vaz olunmasına karar verilmiştir şöyle ki: nisanın dokuzuncu gününü onuncu gününe vasıl eden gece saat on birde umûm saatler birer saat ileri alınarak on ikiye götürülecek ve bütün yaz müddetince bu saat tatbik olacaktır. Binâenaleyh devâir-i mülkiyye ve askeriyye ile berrî ve bahrî hidemât-ı umûmiyye icra eden umûm şirketler ve kumpanyaların, idarehânelerin, mekâtib-i umûmiyye ve husûsiyyenin, fabrikaların ve ale'l-umûm ahâlinin bu suretle hareket ve elyevm mevcut saat-i mesâîlerini ve tarifelerini aynı ile ve fakat nisanın onuncu gününden itibaren yeni saate göre tatbik eylemeleri ilan olunur.

EK III

TÜRKİYE'DE İLERİ SAAT UYGULAMALARI (1919-1946)

<i>Başlangıç Tarihi (yaz saati)</i>	<i>Bitiş Tarihi (kış saati)</i>
10.04.1335/1919 ⁹⁵	2.10.1335/1919 ⁹⁶
1.03.1336/1920 ⁹⁷	1.11.1336/1920 ⁹⁸
15.03.1337/1921 ⁹⁹	1.11.1337/1921 ¹⁰⁰
15.03.1338/1922 ¹⁰¹	1.11.1338/1922 ¹⁰²
13.05.1340/1924 ¹⁰³	1.10.1340/1924 ¹⁰⁴
1.05.1341/1925 ¹⁰⁵	1.10.1341/1925 ¹⁰⁶
1.07.1940 ¹⁰⁷	6.10.1940 ¹⁰⁸

⁹⁴ BOA, BEO, nr. 342289; DH.İ.UM, 22-3/35, ek 3.

⁹⁵ BOA, BEO, nr. 342289, Nafia Nezareti'nden Sadaret'e giden 3 Nisan 1335 tarihli tezkire; Dahiliye Nezareti'nden Sadaret'e giden 6 Nisan 1335 tarihli tezkire.

⁹⁶ BOA, ŞD, 2842/32, ek 1.

⁹⁷ BOA, ŞD, 2843/7, ek 1; BEO, nr. 346351, Nafia Nezareti'nden Sadaret'e giden 26 Şubat 1336 tarihli tezkire; DH.İ.UM, 22-2/50, ek 2.

⁹⁸ BOA, BEO, nr. 349444, Hariciye Nezareti'nden Sadaret'e giden 17 Teşrinievvel 1336 tarihli tezkire; Nafia Nezareti'nden Sadaret'e giden 19 Teşrinievvel 1336 tarihli tezkire; DH.İ.UM, 19-14/1-29, ek 2.

⁹⁹ BOA, BEO, nr. 350655, Sadaret Kalemi'nden Nafia ve Hariciye Nezaretleriyle bu nezaretlerin dairelerine ve Heyet-i Ayan'a gönderilen 7 Mart 1337 tarihli tamim.

¹⁰⁰ BOA, BEO, nr. 352180, Hariciye Nezareti'nden Sadaret'e giden 18 Teşrinievvel 1337 tarihli tezkire.

¹⁰¹ BOA, ŞD, 2845/18, ek 1; 2847/29, ek 1; DH.İ.UM, 19-20/1-20, ek 2; *Takvim-i Vekayi*, 13 Mart 1338, nr. 4413, s. 3.

¹⁰² BOA, ŞD, 2848/39, ek 1; 2847/2, ek 1.

¹⁰³ BCA, Bakanlar Kurulu Kataloğu, 9.25.7, karar sayısı 510.

¹⁰⁴ BCA, Bakanlar Kurulu Kataloğu, 11.44.6, karar sayısı 890.

¹⁰⁵ BCA, Bakanlar Kurulu Kataloğu, 13.24.18, karar sayısı 1824.

¹⁰⁶ BCA, Bakanlar Kurulu Kataloğu, 15.60.9, karar sayısı 2533.

1.12.1940¹⁰⁹20.9.1941¹¹⁰1.04.1942¹¹¹08.9.1945¹¹²1.06.1946¹¹³1.10.1946¹¹⁴

“ACCEPTANCE OF INTERNATIONAL TIME AND FORMATION OF TIME CONCEPT FROM
OTTOMAN TO REPUBLIC WITHIN THE CONTEXT OF DAY LIGHT TIME SAVING”

Abstract

Position of the sun in the sky and times of rise and down has always been a center of attention for human beings. Man has made clocks in order to determine time of days and also with the development of transportation, trade and communication, need to adjust the time according to the prime meridian has arisen.

Application of the day light saving time is based on adjusting clock back and forth in respect of seasons. The day light saving time in summer is introduced at the end of April by moving an hour ahead. Per contra, the day light time saving in winter is introduced at the end of September by moving an hour back. The first day light saving time has started during the First World War and it was applied by the belligerent European powers. In Turkey it has been introduced and enforced by the Allied Powers after the Montreux Treaty for reducing the consumption of coal. After the proclamation of the republic, there were certain attempts to adjust time but the continuation had not been achieved.

The acceptance of the day light saving time is affected by the conditions of war. Like the First World War, during the Second World War the states in the war made some changes in time adjustments. Turkey deeply affected by the war has also started the application of the day light saving time in 1940.

Keywords

Time, Day Light Time Saving, The First World War, The Second World War, Coal, Savings, Darkening of Lights, Overtime Work.

¹⁰⁷ BCA, Bakanlar Kurulu Kataloğu, 91.61.6, karar sayısı 2/13786; *T.C. Resmî Gazete*, 28 Haziran 1940, sayı 4548, s. 14179.

¹⁰⁸ BCA, Bakanlar Kurulu Kataloğu, 92.90.9, karar sayısı 2/14369.

¹⁰⁹ BCA, Bakanlar Kurulu Kataloğu, 93.107.7, karar sayısı 2/14707.

¹¹⁰ BCA, Bakanlar Kurulu Kataloğu, 96.80.19, karar sayısı 2/16595; Bakanlar Kurulu Kataloğu, 96.81.20, karar sayısı 2/16616.

¹¹¹ BCA, Bakanlar Kurulu Kataloğu, 97.129.17, karar sayısı 2/17570; *T.C. Resmî Gazete*, 25 Mart 1942, sayı: 5066.

¹¹² BCA, Bakanlar Kurulu Kataloğu, 109.59.13, karar sayısı 3/3160; *Düstur*, III. Tertip, Ankara 1945, XXVI, 1437.

¹¹³ BCA, Bakanlar Kurulu Kataloğu, 111.36.20, karar sayısı 3/4231, *T.C. Resmî Gazete*, 29 Mayıs 1946, sayı 6319, s. 10663.

¹¹⁴ BCA, Bakanlar Kurulu Kataloğu, 111.36.20, karar sayısı 3/4231; *T.C. Resmî Gazete*, 29 Mayıs 1946, sayı 6319, s. 10663.